

חלק שלישי

תנופה

פרק ז

היער נפתח לפני לוחמי הגיטו

פרשת מצודת המוות שנגולה בפרק הקודם הפסיקה במקצת את העניין, והרחיקה אותנו ממעשה-אוגוסטובה, שבו עמדנו בתיאור תולדות תנועת המרי בגיטו קובנא. נשוב עתה לאותו עניין.

לאחר הכישלון

איש מפעילי המחתרת בגיטו — לרבות אנשי הצמרת של "הארגון האנטי-פאשיסטי" — לא הטיל ספק בכך, ש"תוכנית אוגוסטובה" נסתיימה בכישלון. האבידות היו כבדות: מבין המשתתפים במסע — קרוב למאה איש — נפלו בידי הגסטאפו לפחות 40 בחורים ובחורות ממיטב פעילי המחתרת. אמנם הצליחו ראשי הגיטו להציל כמה מהם (3—5) מציפורני הגסטאפו בדרכי שתדלנות (בעיקר על-ידי ליפצר), אך לגבי השאר קלושה היתה התקווה שיינצלו. מטרת המסע לא הושגה. אף השניים שהגיעו במאמץ על-אנושי למחוז חפצם, חזרו בידיים ריקות. ביערות אוגוסטובה לא מצאו זכר לפארי-טיזאנים ולבסיסים פארטיזאניים, וסיפורם לא הניח שום מקום לסברה, שאפשר להקים שם בסיסים פארטיזאניים בכוחותיה של מחתרת הגיטו. מלבד זאת חששו הרבה מפני גילוי המחתרת, על כל התוצאות הכרוכות בכך. בעקבות המאסרים המרובים עלול היה להתעורר חשד אצל הגרמנים, כי יש ארגון חשאי בגיטו העומד מאחורי אלה שהשתתפו במסע. קשה לדעת כיצד פירשו לעצמם אנשי הגסטאפו את "שיטוטם" של יהודי הגיטו במספר רב כל כך, בדרכי ליטא בכיוון אחד, ומה העלו אלה שחקרו את העצורים. גם לא נתבררו כל צורכן נסיבות ההשתדלות, שבעקבותיה שוחררו המעטים. על פי התנהגותו של ליפצר בזמן העברתם של חלק מן הנתפסים למצודה¹ ניתן להסיק, כי אמנם חשדו אנשי הגסטאפו בעצורים, אך הצליחו לשכנעם שהיתה זו בריחה "רגילה", ללא ארגון מחתרת, פרט לקומוניסטים שבין הבורחים, שלהם אין ה"שתדלנים" מוכנים לערוב. מכל מקום, משעברו כמה ימים אחרי המעצרים ולא ננקטו אמצעי עונשין נגד הגיטו, הבינו כי הסכנה חלפה לפי שעה ונרגעו הרוחות בחוגי ה-אלטסטנראט והמשטרה, שאחדים ממפקדיה ואנשיה סייעו למיבצע.

1. ראה למעלה, עמ' 150.

חלק שלישי: תנופה

לא כן היה המצב במחתרת. כאן עורר הכישלון המר מפח־נפש, תרעומת ואף רוגזה כלפי מארגני המיבצע. התגובות החריפות ביותר באו, כנראה, מחוגי המפלגות הציוניות ו־אב"צ. הללו ראו בכישלון אישור לחששותיהם, ובוויכוחים הפנימיים תלו את האשמה באנשי "הארגון האנטי־פאשיסטי". הטענות היו, כי צמרת "הארגון" עצמה לא האמינה בהצלחת המיבצע, אלא שהחליטה לנסות־ויהי־מה, ואפילו יהיה הדבר כרוך בקרבנות. ראשי אב"צ אף טענו, כי כוונתם של הקומוניסטים לא היתה טהורה, ושהיה כאן ניסיון מצדם "לסדר" את שאר ארגוני המחתרת ולהשתמש בחבריהם האמיצים כב"שפני־ניסיון" למימוש תוכניתם המפלגתית — עזיבת הגיטו לשם הצטרפות לתנועה הפארטיזאנית הסובייטית. אחת מפעילות אב"צ מספרת².

אנשי הרוח [היינו — מנהיגי התנועה] ניצלו את מקרה אוגוסטובה לתעמולה נגדית. הנימוק שלהם היה, שאין לסמוך על הקומוניסטים, שבאמת "יסדרו" אותנו בנוגע למקומות ששם אפשר גם לפעול וגם להישאר בחיים, וינצלו אותנו כשפני ניסיון...

חבר אחד מ־אב"צ אומר בלשון עסיסית³:

... כשחזרתי מהדרך לאוגוסטובה והעכוז שלי נפוח מאוד מ־50 המל־קות, ראיתי שהיה זה 'בלוף' עצום, בייחוד שהמארגנים עצמם נשארו, אף־על־פי שהבטיחו שייצאו כולם תוך יום־יומיים...

ביקורת שקולה יותר אך לא פחות חריפה הביע איקא גרינברג, שהיה, כידוע, מקורב ל־אב"צ⁴:

... סיפרתי לאיקא גרינברג כל דבר ודבר בדיוק איך זה היה [בדרך לאוגוסטובה]... הוא אמר שאת כל העסק הזה מסרו לידיים של בן־אדם [הכוונה כנראה לד"ר וולסונוק — ראה להלן], שאין לו שום מושג ושום הכשרה... זה היה דומה יותר לחבריא היוצאת מבית־הספר, או לתנועת־נוער היוצאת לטיול...

אולם יש לציין, כי לא כל אנשי אב"צ הגיבו באורח קיצוני כל־כך⁵:

... כשלון אוגוסטובה היה בגלל אי־שיתוף־פעולה מצד האוכלוסיה הליטאית, ואי אפשר היה שאחר בגידה פעילה כזו שוב ייצאו. חשבנו שהמרחק ליער הוא קצר יותר. ב־אב"צ היו ויכוחים, אך לא היתה עמדה עקרונית נגד היציאה ליער. הוטעם הרצון שלא נהיה תחת של־טון הקומוניסטים [ביער], כי חששנו שיפלונו לרעה...

מתונה יותר היתה התגובה בחוגי צ"ס ותנועות הנוער הקשורות אליה⁶.

2. עדות מאשה גאיל־ירון, עמ' 27 (תקליט 6).

3. עדות עזריאל לוי, עמ' 3.

4. לפי עדותו של מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 15 (תקליט 33).

5. עדות שמואל בן־מנחם (דייק), עמ' 5.

6. לפי עדותו של אברהם פרנקל (עמ' 2), גם בחוגי בית"ר לא כולם הגיבו בחריפות.

פרק ז: היער נפתח

כאן השתדלו להתחקות אחרי הסיבות האמיתיות של הכישלון. השפיעה על כך גם העובדה, שאחד משני המשתתפים היחידים שהגיעו ליערות אוגוסטובה וחזרו משם בשלום — שמואליק מורדקובסקי — היה מאנשי "החלוץ הצעיר-דרור", ופעילי תנועה זו שמעו מפיו דו"ח מלא על הצלחתו. את הלך-הרוח בתנועה זו מתאר אחד מחבריה⁷:

... היתה דעה שהיתה פה שגיאה... היו שמועות שד"ר וולסונוק היה היוזם של הרעיון הזה ולא היתה לו אינפורמציה... לא היה קשר ולא היו שם פארטיזאנים, אלא שהוא הגה את הרעיון, שביערות אלה צריכים להיות פארטיזאנים, שלא ייתכן שביערות אלה לא יהיו פארטיזאנים... היתה גם דעה אחרת, שלא הלכו באופן עיוור לגמרי, אלא שהיו ידיעות שיש שם פארטיזאנים, וגם ייתכן שלא הצליחו למצוא אותם, או להתקשר אתם. אבל ברור שזה היה איזה דבר בלתי מעובד עד הסוף. אפילו הדעה השנייה נכונה, משהו פה לא "דפק"... מעניינת דעתו של אדם, קצין צבא לשעבר, אף הוא מאחת התנועות החלוציות, שהיה לו חלק בהכשרת הלוחמים למסע⁸:

... היתה לי בידי התוכנית הטופוגראפית של דרך המסלול איך הם יעברו... דעתי היתה שהם יצליחו לעבור. אם היו הולכים כפי שצריך ללכת, אז היו יכולים להגיע עד לאוגוסטובה... האימון וההדרכה לא הספיקו. כפי הנראה עשו עוד שגיאות, וכך לא הצליחו להגיע עד הסוף... שניים הצליחו... מפני שאני עברתי אתם קורס בטופוגראפיה, קורס שימוש בנשק קל, ואחר-כך קורס של סיורים בשטח אויב... אפילו היו מגיעים לאוגוסטובה, לא היו מצליחים כלל, מפני שבסיס לא היה שם ובלי נשק אי אפשר להיות פארטיזאן... ואלה ששלחו לא היתה להם כפי הנראה הבנה... על מהותו של הפארטיזאן, ממה יחיה, מה יעשה... היתה גישה שטחית לכל העניין הזה...

המבוכה שלאחר כשלון אוגוסטובה היתה גדולה בחוגי "השומר הצעיר". ראשית, אבידותיה של תנועה זו היו כבדות במיוחד. בין אלה שהוצאו להורג בידי הגסטאפו היו שישה מטובי פעיליה: ליאו זימאן, משה איליונסקי, לייבל מיצקון, מנחם לוויין, בנימין וולוביצקי ויעקב שטראסבורג. שנית, הרי פעילי השוה"צ תמכו בהתלהבות בתוכנית אוגוסטובה, נתנו אמון כמעט בלתי-מוגבל באנשי "הארגון האנטי-פאשיסטי", ובפרט בד"ר וולסונוק, ואף התקרבו אליהם מאוד בזמן ההכנות למסע והמסע עצמו. מסתבר, שמלבד הקשר ההדוק בין

בידרמאן, אחד ממנהיגי תנועה זו, השתדל להסביר לחבריו, שהכישלון נגרם על-ידי פרובוקציה ליטאית.

7. עדות יצחק קשיב (קאפצ'ווסקי), עמ' 11 (תקליט 3); השווה גם עדות מ' גנוני (סאדובסקי), עמ' 18 (תקליט 3א).

8. עדות צדוק אביתר (בליימאן), עמ' 19 ואילך (תקליט 3ב).

חלק שלישי: תנופה

הנהגות הארגונים, חלה באותו זמן גם התקרבות מסוימת "מלמטה". מייד אחרי "גירוש אסטוניה" הקימו חלק מאנשי השוה"צ קולקטיב ועברו לגור בדירתה של אחת מהחברות ברחוב ברוליו 8⁹. אנשי "הארגון האנטי־פאשיסטי" הרבו להתארח בקולקטיב השומרי, אכלו שם ולנו שם לפרקים. קשה לדעת בדיוק עד היכן הגיעה ההתקרבות מבחינה ארגונית ורעיונית, אך עובדה היא, שמבחוץ, בעיניהם של אנשי הארגונים הציוניים, נחשבה התנהגותם זו של אנשי השוה"צ כסטייה חמורה מדרכם הציונית¹⁰.

אין פלא אפוא, שתגובת אנשי השוה"צ היתה אכזבה מרה מתוכנית אוגוסט טובה בפרט ומפעילי הקומוניסטים בכלל. גם נשמעו טענות, שהקומוניסטים לא נתנו ליוצאים את הנשק שהיה מיועד למטרה זו¹¹. התגובה הראשונה היתה — התרחקות מן הקומוניסטים וחידוש הקשרים עם המחנה הציוני. אין פירוש הדבר, שאנשי "השומר הצעיר" ויתרו עתה על הקו שהגיעם קודם־לכן להתקשר עם הקומוניסטים, היינו — הקו האקטיבי בענייני ההגנה והמרי. אדרבה: הרעיון לחזור ולהשתלב במחנה הציוני היה מלווה מגמה להקים כוח לוחם מאוחד של התנועות החלוציות, שיהיה עצמאי כלפי "הארגון האנטי־פאשיסטי", היינו שבתחום ההגנה והמרי לא יהיה תלוי בשיקוליהם המוטעים ובפזיזותם של פעילי "הארגון האנטי־פאשיסטי". אלי ראזוק, נציג "השומר הצעיר", פנה בהצעת האיחוד אל נציג צ"ס בקרב הנוער, מנדל סאדובסקי, ובין השניים התנהל במשך זמן־מה משא־ומתן בעניין. וכך מספר מ' סאדובסקי¹²:

... היתה לי היכרות אישית עם אלי ראזוק... הוא פנה אליי והעלה לפניי כמה רעיונות להקמת ארגון נוער עצמאי של צ"ס, שיהיה פעיל בענייני לחימה והגנה. אני כמובן אמרתי לו, שאיני יכול להחליט על דעת עצמי, ואני חייב להביא את הדבר לדיון במפלגה. לא היה כל קשר [בין צ"ס ו"השומר הצעיר"]. למען האמת, כשהבאתי את הדבר לדיון במפלגה, נחלקו שם הדעות, בעד ונגד, באיזו מידה אנו צריכים לקרב בכלל את "השומר הצעיר" אלינו, שכן הוא בשעתו לא מצא לנחוץ לבוא בעצמו אל התנועות הציוניות, והוא התקשר עם הקומוניסטים... לא מצאו לנחוץ לפנות אל איש מן החברים שלנו... אבל הכריעה הדעה, שאחרי ככלות הכול הם נוער שלנו...¹³.

כך השתלשלו העניינים אחרי כשלון מסע אוגוסטובה במחנה הציוני, וזה

9. ראה מסכת של גרעין "נצר", כ"י "בית זרע", 1946.

10. עדות מנחם גנוני (סאדובסקי), עמ' 19 (תקליט 3ב).

11. עדות ל' רוזנבלום־הדרי, עמ' 6 (תקליט 2).

12. עדות מ' גנוני (סאדובסקי), עמ' 19 (תקליט 3ב).

13. על האיחוד בין השוה"צ והתנועות החלוציות ראה גם עדות ח' גלעין (גכטל),

עמ' 15—16 (תקליט 7), וכן עדות י' קשיב (קאפצ'ווסקי), עמ' 9 (תקליט 3).

פרק ז: היער נפתח

הביא לבידודם של הקומוניסטים. אמנם הללו לא נפלה רוחם, אולם גם בקרבם ניכרו סימני מבוכה. גם להם היה ברור, שהמסע היה משגה: האנשים לא היו מוכנים כראוי לדרך ארוכה וקשה כל-כך, וגם יערות אוגוסטובה אינם המקום האידיאלי להקמת בסיסים פארטיזאניים, בייחוד כשהאנשים לא היו מעולם אנשי צבא. אנשי הצמרת של "הארגון האנטי-פאשיסטי" ידעו בעצם במי לתלות את הקולר. היו אלה המפקד ב"פושצ'א רודניצקא והצנחנית אלבינה (גסיה גלזר), שהפנו את הלוחמים מהגיטו ליערות אוגוסטובה¹⁴. הרי דברי אחד מפעילי "הארגון האנטי-פאשיסטי"¹⁵:

... אלבינה, גסיה גלזר, נתנה את ההוראה, לא לאבד זמן וללכת ליערות אוגוסטובה כדי להקים שם בסיס פארטיזאני. היא הבטיחה לבקש [ממוסקווא] להצניח שם נשק וכו'. זה היה צעד בלתי שקול מצדה, ו"מלמעלה" מתחו עליה ביקורת קשה על כך. לכשלון מסע-אוגוסטובה גרם גם חוסר הניסיון של הלוחמים. הלכו ביום במקום ללכת בלילה כמו פארטיזאנים. הנשק היה דל. אף-על-פי-כן שימש מסע זה מבחן מסוים של הכוח העצמי. מן השגיאות שנעשו בו למדו הרבה...

לא ידוע לנו אם גם בחוג המצומצם של פעילי הקומוניסטים בגיטו הכירו בעובדה, כי התוכנית היתה מוטעית וכי גסיה גלזר אשמה בכך. מכל מקום כלפי-חוץ, כלומר כלפי ארגוני המחתרת האחרים, לא גילו הקומוניסטים באותו זמן מי היה היוזם האמיתי של התוכנית. הם ראו כנראה את הדבר כעניין מפלגתי פנימי, ולא ניסו להפריך את הטענה, שהם עצמם אשמים בדבר¹⁶. ואילו כלפי-פנים עשו הכול כדי לחזק את רוח החברים ולהרחיק מלבם רגשי ייאוש. הגיע לידינו קטע של "פקודת-היום", שהוציאה הנהגת "הארגון" עם תום "מסע-אוגוסטובה":

... אסור לנו שיפול רוחנו ושניבהל מפני קרבנות ומכשולים. אנו חייבים לפלס דרכים חדשות ואנו נשיג זאת. רצוננו הבולשוויסטי העז והחלטתנו הבלתי מעורערת לצאת למלחמה גלויה בכובש הרצחני, יבטיחו לנו את ההצלחה [ההטעמה במקור]¹⁷.

המחתרת בתוך תהליך היסול הגיטו

ראינו שתוצאותיו העגומות של "מסע אוגוסטובה" הביאו תמורה מסוימת בגישתם של אי-אלה מן הארגונים לבעיות המרי, וכן תנודה כלשהי בהרכב הפנימי של המחתרת, אלא ששינויים פנימיים אלו לא יכלו כמובן להשפיע על המצב, שהמחתרת כולה היתה שרויה בו יחד עם שאר תושבי הגיטו.

14. ראה גם למעלה, פרק ד.

15. השווה מ"ל גולדשמידט, מכתב 1, עמ' 3.

16. השווה מכתבי א' פייטלסון, מס' 9, ומס' 11.

17. פ"ק "ג", עמ' 83.

חלק שלישי : תנופה

"גירוש אסטוניה" היה רק צעדו הראשון של גקה בהגשמת תוכניתו הקטלנית. מייד אחריו באו עוד מעשים. תהליך החיסול החל¹⁸.

עוד בעיצומו של "מסע אוגוסטובה", בימים הראשונים של נובמבר 1943, נודע, כי הגיטו נהפך למעשה למחנה ריכוז, והוא יתפצל בקצב מזורז למחנות עבודה נפרדים. "ועדת הקסירקוט" קיבלה הוראה להכין את רשימות המועמדים למחנה העבודה שליד שדה התעופה (לשעבר מחנה שבויים סובייטיים, שנקרא בגרמנית "געפאנגנון-לאגר"). בנייני-הקסרקוטין למחנה זה כבר עמדו מוכנים לקליטת 1,500 העצירים. מספר דומה לזה עתידים היו להיקלט במחנה עבודה בשאנץ, ועוד מחנה צריך היה לקום לפי התוכנית ב־פטרשאון, 7 ק"מ מקובנא, וכו'. גקה הודיע במפורש, כי תוך חודש-חודשיים יוציא מן הגיטו עד 5,000 יהודים למחנות העבודה, ו"לפי שעה" יישארו בגיטו 7—8 אלפי יהודים, בעיקר עובדי סדנאות הגיטו, שנשארו חן בעיניו מאוד, וכן פקידי המנגנון. גקה גם לא הסתיר מראשי הגיטו, כי יחד עם הקמת מחנות העבודה יקוצץ שטח הגיטו, ואזוריו יפוננו בזה אחר זה ויועברו לידי האוכלוסיה הלא־יהודית.

באותו זמן הגיעה לגיטו קובנא בשורה רעה מגיטו שאוולי. ב־5 בנובמבר 1943 ביצעו שם הגרמנים אקציה נגד ילדים, זקנים ונכים, והוציאו להשמדה למעלה מ־800 איש. יהודי קובנא ידעו והכירו, שמאורע זה הוא תופעת־לוואי של תהליך ה"קסירקוט". הדבר השפיע על תושבי הגיטו בשני אופנים: (א) המטופלים בילדים עשו מעתה מאמצים נואשים להוציא את ילדיהם מן הגיטו ולהחביאם במידת האפשר אצל ליטאים בעיר, והחולים והזקנים השתדלו לקבל מקומות עבודה כלשהם בגיטו; (ב) ההיגיון המשונה של מציאות הגיטו הביא רבים להאמין, שמחנה העבודה הוא הרע במיעוטו, והם נאחזו בכך כטובע הנאחו בקש, ולא התנגדו כלל שיכללום ברשימות. אך חלק גדול של אוכלוסי הגיטו, ואפשר רובם, חששו מאוד מפני ה"קסירקוט", ועשו מאמצים שלא להיכלל ברשימות וגם חיפשו דרכי הצלה אחרות.

במצב כזה נתבעו ארגוני המחתרת להתוות את דרכם אחרי כשלון אוגוסט טובה. השאלה הראשונה והדחופה ביותר היתה: הילכו למחנות־העבודה אם לאו? יש לזכור כי לארגוני המחתרת היה בעניין זה אפשרות־ברירה כלשהי: נציגיה ישבו בוועדת ה"קסירקוט" והיה בכוחם למנוע את כלילת שמותיהם של אנשי המחתרת ומשפחותיהם. כאמור, הם גם עשו זאת ערב "גירוש אסטוניה". מעניין, שעתה לא בכל הארגונים הגיעו מייד למסקנה שיש להימנע מלצאת למחנה־עבודה. ב"השומר הצעיר", למשל, השתרר בימים הראשונים הלך־רוח, שמוטב שילכו כולם יחדיו למחנה עבודה. וכך כותב אחד מפעילי תנועה זו¹⁹:

18. גאר, עמ' 172 ואילך; גרפונקל, עמ' 154 ואילך. ראה גם למעלה, פרק ה.

19. דב לוויין, "על תקופת אוגוסטובה", כנ"ל, עמ' 2.

פרק ז: היער נפתח

... אז הוצגה השאלה: מה נעשה מעתה? בהלך-הרוח של הימים ההם הורגשה נימה של ייאוש. היו שהציעו לצאת יחד לאחד ממחנות העבודה שבסביבות קובנא ולחכות שם לנס... בגיטו הופצו אז שמועות שיוציאו את האנשים למחנות והגיטו יחוסל. ובכן, למה נחכה? אולי יפזרו אותנו? מוטב נצא כולנו יחד — ושם נראה...

ברם, זה היה רק הלך-רוח חולף. בהנהגה המאוחדת של ארגוני המחתרת שקלו את הדבר והחליטו, כי כל הלוחמים יישארו בגיטו ולא יתפזרו במחנות. ניתן לשער, כי השיקול היה, שעצם הפיזור של הכוחות יחליש את המחתרת מאוד, ואפשר ישתק אותה לגמרי. אפילו יתארגנו הלוחמים שוב במחנות, יהיו שם תנאי הפעולה קשים הרבה יותר מאשר בגיטו, הן בתחום ההכנות לקרב-התגוננות במקרה של חיסול פיסי, והן בתחום המאמצים להבקיע דרך אל התנועה הפארטיזאנית שמחוץ לגיטו. ואמנם השקפה זו קיבלה כל האר-גונים, ואף הקפידו בחודשים הבאים על הגשמתה. מעתה שקדו ראשי המח-תרת, שאיש מן הלוחמים לא ייכלל ברשימות. בדרך זו נהפכו הלוחמים למעין מעמד של "משוריינים".

הצעד השני שנקטו כמעט כל ארגוני המחתרת בעקיבות ובהחלטיות היה: בניית מלינות בכוחות משותפים. דווקא "גירוש אסטוניה" הוכיח את יעילותן של המלינות. עתה נהפך הדבר למפעל כללי, אף כי לא כל הארגונים ייחסו למלינות אותה מידה של חשיבות בתוך כלל דרכי הלחימה וההצלה. אנשי אב"צ, וכן חברי המפלגות הציוניות, ראו במלינות את הפתרון הציבורי היחיד. מן הסיכויים לצאת ליערות כדי להצטרף לפארטיזאנים נתייאשו לגמרי, ואילו מחבואים מחוץ לגיטו היו בעיניהם בבחינת פתרון ליחידים בלבד. אין פלא אפוא שהם השקיעו בתקופה זו כמעט את כל מרצם בבניית מלינות²⁰. חשיבות מיוחדת נודעה לפרשת המלינות בתהליך ליכודו מחדש של המחנה התלוצי בגיטו. כבר סופר לעיל על יוזמת האיחוד ועל ההסכם בין "השומר-הצעיר" ובין שאר התנועות התלוציות שהיו קשורות ל"צ"ס. סימנו הממשי של האיחוד היה הקמת "קיבוץ" משותף של כל התנועות האלה, ואילו הקמת ה"קיבוץ" היתה קשורה קשר הדוק בבניית המלינה המשותפת. וראויה השתלשלות עניינים זו שתואר לפרטיה. תחילה נביא דבריו של חבר "השומר-הצעיר"²¹:

... רוב חברינו נשארו בלי משפחות (אחרי הגירוש האחרון לאסטוניה). היותם אחים לצרה ולגורל וכן ימי אוגוסטובה, המטרה המשותפת לכולם, ואבדן חברינו היקרים — ליכדו עוד יותר את החברה, ורצון עז היה בלב כולם להיות יחד בכל התנאים. "אם נגזר עלינו להיכלא

20. פרטים מפרשת המלינה של אב"צ, ראה עדות משה לוי, עמ' 12 ואילך.

21. תולדות מילדוס 7, מאת ד' לוי (כ"י), עמ' 1 ואילך. הדברים הועלו על הכתב בשנת 1945, סמוך לעלייתו של המחבר לארץ-ישראל.

חלק שלישי: תנופה

במחנות־עבודה, נהיה לכל הפחות ביחד" — כך אמרו רבים מבין חברינו מתוך ייאוש מר. רק מעטים היו נגד דעה זו, והשאר נעשו אדישים ולא חיוו את דעתם כלל.

ברם, בערב אחד נשתנה מצב הרוח עקב תוכנית חדשה... הביא אותה אלי [ראוזוק], שריכז את העניינים וניהל את הקשרים עם מוסדות הגיטה, "ועד ההגנה" וסיעת הקומוניסטים... וזוהי התוכנית: בינתיים אין סיכויים לחברינו לעזוב במאורגן את הגיטה ולצאת היערה. להיכלא במחנה־עבודה — זאת נספיק תמיד. אל לנו לעשות צעדים כאלו בחיפזון (והרי אנו עצמנו התנגדנו לכך קודם־לכן!). לכן אנו ניגשים לבנות לעצמנו מקום מקלט שיעמוד לנו בשעת חירום, ואף לזמן ממושך יותר. המקום כבר נבחר. הובטחה לנו עזרה ממוסדות הגיטה ומחברי צ"ס. החבר מנדל ס' [סאדובסקי] קיבל על עצמו לנהל עבודה זו. החברים של "החלוץ־הצעיר־דרור" ישתתפו אתנו במפעל זה. דבריו נפחו בנו רוח חיים ועודדונו. ואף כי בעומק לבנו לא תלה איש תקוות רבות במלינה, בכל־זאת יותר גוראה היתה בעינינו העובדה, שאנו יושבים בחיבוק ידיים ונותנים לזרם שיסחפנו לאבדון. ואמנם הרבה מלינות כאלה, שהיו ברובע הראשון מתחת למרתפים, חורבות עתיקות מצוידות בשפע אוכל, חשמל, ראדיו ושאר נוחיות, נתגלו עלי־ידי מלשינים, או שבעליהן הרסו אותן לאחר פקודת הגירוש מרובע זה... סיבת כשלונם בעצם נעוצה בזה, שהיו מחוץ למקום היישוב של היהודים, ועד לחיסול הגיטה היתה כל תנועה מיותרת בין הגיטה והמלינות עשויה לעורר חשדות. קיוו... שמקום מקלטנו יישאר עד היום האחרון בתחום הגיטה, ורק כך תהיה אז שהות בידינו לרדת לבונקר ולנתק את כל הקשרים עם "שלמעלה". עד הזמן ההוא נשאר לנו רק להכין את הבונקר ולהכשירו למקום־מקלט לזמן ממושך. ניגשנו במרץ לעבודה. המקום שנבחר היה צריף־עץ בעל חמש דירות, שמתחת לשתיים מהן בנינו את הבונקר. זה היה ברחוב מילדוס 7 ועל שם הרחוב נקראה גם דירתנו "מילדוס 7"...

העבודה התנהלה בסודיות מוחלטת. את עבודות החפירה והוצאת האדמה היו עושים בלילה. שרשרת אנשים היו מוציאים את דליי החול, והשאר חופרים ומחזקים את הקירות בקרשים ובעמודים לאור פנס קלוש, מאימת המשמרות הגרמניים, שהיו מסתובבים בגיטה. תכופות קרו "פאנצ'רים": קיר התמוטט (כי באדמת־חול נבנה הבונקר), או תנור שבבית החל לשקוע, מאחר שנתהווה חלל תחת יסודותיו. אך בעבודה נמרצת ובמסירות התגברו על כל אלה. חומרי־בניין, לבנים, עצים, "אורגנו" בכל מיני תחבולות מהרובע הראשון הפנוי. היינו יוצאים בעגלה לשם (גם העגלון היה משלנו — יוסף מלמד), משחדים

פרק ז: היער נפתח

את שומר השער הגרמני ונושאים מהבתים הריקים קירות־קירות, לאחר שפירקנום. כל זה היה כרוך בסכנה, אך למזלנו מעולם לא נתפסנו. בינתיים עבר הקולקטיב השומרי לגור בחדרים למעלה. תפסנו את שתי הדירות וגרנו בצפיפות. אמנם ביום נמצא מקום בחדרים לאסיפות, אך בלילה מלאו כולם מיטות מתקפלות. ההווי היה כשל קיבוץ־הכשרה. גדלנו גם במספר. נוספו עלינו חברי "דרור" והמזיגה עלתה יפה. הקיבוץ... במילדוס 7 מנה אז כ־25 חברים. מצב רוחנו הוטב הרבה. שוב החלו ערבי שירה וריקודים. לקול צלילי המפוחית של יוסף רוזין רקדנו את "הורה המחותר" בהתלהבות ובשמחה, שהיו זרים להווי של הגיטו...

גם המצב החומרי הוטב. בהשתדלותו ובמסירותו של מנדל קיבלנו תכופות מנות מזון נוספות. מלבד זה היו שניים־שלושה חברים יוצאים יום־יום העירה לעבודה ומביאים הביתה צורכי אוכל. שאר החברים עבדו באופן רשמי בבתי־המלאכה הגדולים של הגיטו וסודר להם "חופש" יום־יום. כך יכלו להקדיש את כל זמנם לבניין הבונקר והעבודה התקדמה במהירות. בלילה היו שופכים את האדמה החוצה וגבעות חול צצו ועלו בסביבה. ביום עשו עבודות בפנים הבונקר. לאחר בניית ארבעה חדרים החלו בקידוח באר ובבניית מנהרה, אורכה 10 מטר — מוצא לשעת חירום. גם נעשו כל ההכנות לאגירת מזון בתוך ארונות וארגזים תת־קרקעיים... גם הבחורות, שמספרן עלה על זה של הבחורים, עבדו שכם אחד בעבודות הבניין, אף כי היתה זו עבודה מפרכת... מרכז העניינים בקולקטיב היה חברנו ירחמיאל [ווסקוביניק]. בדייקנות ובמסירות יוצאות מגדר הרגיל ניהל את המשק. מרכזת המטבח היתה לאה [ווסקוביניק]... דינה'לה [מורוויץ] וגיטה [פוגר] הנעימו לנו את הערבים בזמירותיהן... ולרקה [רוזנבלום] היתה קוראת לפנינו בשעות עצב את יצירותיה ההומוריסטיות...²²

לאט־לאט נהפכה דירתנו "מילדוס 7" למקום מועד של הנוער המת־קדם בגיטו, ואוהדינו רבו מיום ליום. גם המשטרה בגיטו עמדה על סוד הדברים המתרחשים בבית פנימה, ובשעת חיפושים אחרי משתמטים ומצוד על אנשים הביטה עלינו "דרך האצבעות"... היו נערכים גם בירורים אידיאולוגיים בינינו ובין חברי המפלגה על כוחות המחר — ברית המועצות. יחסינו עם שאר המפלגות בגיטו, לרבות הקומוניסטים, היו אמנם ידידותיים, אך הצטמצמו בקשרים רשמיים במסגרת ועד־ההגנה המשותף ובביקורי חברים יחידים אצלנו. בניין הבונקר עמד להיגמר, ובאתנו הידיעה על דרך חדשה היערה ועל קשר של ממש עם פארטיזאנים ביערות וילנא...

22. לרקה ואמה הצטיינו בגיטו ביצירות הומור. ראה עדות ל' רוזנבלום־הדרי, תקליט 4.

חלק שלישי: תנופה

והרי עדותו של איש "החלוץ" מחברי הקולקטיב במילדוס 7²³:
 ... רעיון חפירת המלינה במילדוס 7 לא היה רעיון מקורי שלנו, שכן באותה תקופה התחילו הכול לחפש כל מיני דרכים איך להינצל, אפילו לפי שעה, מכל מיני אקציות ושאר צרות... היינו או ביחד עם "השומר הצעיר". מכיוון שעמדנו לקבל את הדירה במילדוס 7, אמרנו שאנחנו נחפור בונקר כזה, שיוכל לשמש מחבוא בעת צרה גם לימים מרובים... לא כל הבחורות תוכלנה לצאת ליער. כבר היתה ידועה או דעתם של הקומוניסטים, שאין הם רוצים לקחת בחורות...²⁴ אמרנו שאנחנו נחפור את הבונקר הזה, כדי שאפשר יהיה שם להחזיק מעמד זמן מסוים. במשך הזמן השתכלל הרעיון וחשבנו, שאם ישתהה הצבא האדום ויהיה צורך אפילו לשבת שם תקופה מסוימת, צריך להתקין אותו כהלכה... לכן חשבו על חשמל, על מים, על מלאי של אוכל ועוד... מילדוס 7 לא היה המקום היחידי שחפרנו בו; חפרנו גם בביתו של מנדל סאדובסקי עוד לפני שהתחלנו לחפור במילדוס 7. חפירה זו עשינו אני, שמואליק [מורדקובסקי] ומנדל... הבונקר הזה לא היה מוצלח במיוחד. מן הבונקר הזה למדנו לא לחזור על כל מיני שגיאות שבחפירה במילדוס 7... היינו הולכים לשם כל ערב... כולם היו עוזרים. גם הבנות היו עוזרות... זה היה בונקר שהיה מיועד לאנשי התנועה. כל אחד חשב, שהוא חייב לתת ידו לזה, אפילו לא חשב שהוא ישתמש בו. כך שהיה ידוע לכל [חברי התנועה] שחופרים בונקר...

שני דברים נפרדים היו ההנהגה של התנועה וההנהלה של הקולקטיב... בתור קולקטיב אני חושב 12—15 איש שגרו שם ממש, וכל האנשים שגרו שם עבדו, וכל אחד הביא משהו הביתה. מלבד זה קיבלנו גם עבודות בתוך הגיטו. אני זוכר שמישהו לא רחוק מאתנו, מסר לנו לחפור בורות והרווחנו מעט כסף. זה היה הקיום...

היתה גם מסיבת־חנוכה אחת בהשתתפות גארפונקל, והתחולל ויכוח בינו לבין אלי ראזוק... ויכוח אידיאולוגי על "השומר הצעיר"... היו יחסים ידידותיים בהחלט. איני נזכר אפילו במקרה אחד של ריב—היינו כולנו גוש אחד. הדרך היתה אחת. היתה דאגה אחת לכולם...²⁵

23. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 19—20 (תקליט 8).

24. על פרשת יציאתן של בחורות ליער ראה להלן, פרק ח ("המאבק מסביב להרכב הקבוצות").

25. ראה גם עדות מ' גנוני (סאדובסקי), עמ' 22—24 (תקליט 33); עדות רחל רוזנר צווייג־לווין, עמ' 15 (תקליט 3א); עדות גיטה פוגר־טורצ'ין, עמ' 3—4 (תקליט 1); גרפונקל, עמ' 259; זכרונות אסתר וולפסון, עמ' 14. והרי רשימה מלאה של חברי הקולקטיב ושל באי הבית:

פרק ז: היער נפתח

מתוך העדויות שהובאו, וכן משאר העדויות של חברים שהיו קשורים לקולקטיב במילדוס 7 מתברר, כי קולקטיב זה, ובייחוד העבודות שהיו כרוכות בחפירת ה"מלינה", שימשו גורם מלכוד ראשון במעלה. אמנם דאג הקולקטיב לסיפוק צרכיהם של חבריו, וגם להצלתם בעת צרה, אך ברקע עמדה כל אותם ימים (נובמבר—דצמבר 1934) בעיית ההגנה והיציאה ליערות. חברי הקולקטיב, וכן כל אלה שהיו מבקרים בקביעות בדירת הקולקטיב — ואלה היו עיקרה של המחתרת החלוצית בגיטו — נתנו לעצמם דין-וחשבון, שה"מלינה יותר משהיא פתרון ממשי, היא דרך ל"השקטת המצפון" של אדם, שכל מעייניו לפעול וללחום, ואילו כאן נכפתה עליו הישיבה באפס-מעשה. בלב רובם קיננה הציפייה להזדמנות של מעשה ממש. ו"מעשה ממש" פירושו היה בתנאים אלה — היער הפארטיזאני; כך על כל פנים הבינו אותם לוחמים, שהצליחו להתגבר על ההיסוסים שנתעוררו עקב הכישלון של הניסיון הרציני הראשון לפרוץ את חומות הגיטו. האם הסומה באמת הדרך אל היער הפארטיזאני, ואף הקרבנות היקרים ביותר אין בהם כדי לשנות דבר זה? האם דם החברים שסימן את הדרך ליערות אוגוסטובה יהיה לשווא? — שאלות אלה עמדו בחללו של ה"קיבוץ" במילדוס 7. אף המהססים מבין באי הבית לא יכלו שלא לחשוב עליהן, שלא לשאוף לפתרון. ואמנם כעבור זמן-מה נתברר, כי המוצא מן המבוי הסתום, שמחתרת הגיטו נקלעה בו אחרי כשלון אוגוסטובה, מסתמן באופק.

היער הפארטיזאני מסביר פנים

כבר ראינו שפעילי "הארגון האנטי-פאשיסטי" לא נתפסו להלכי-רוח של ייאוש אחרי כשלון אוגוסטובה, אף כי הודו — וזה הובא כנראה לידיעתה של הנהגת המחתרת המשותפת — שבמצב הנוכחי אין שחר לתקווה, שלוחמי הגיטו יצליחו בכוחות עצמם להקים בסיסים פארטיזאניים ביערות אוגוסטובה. מן העדויות אף מסתבר, שגם הם ניגשו בגיטו לחפירת מלינות בשביל אנשי-

חברי הקולקטיב: ווסקוביניק ירחמיאל, ווסקוביניק לאה, פוגר גיטה ואמה, מרקוס בלה ואמה, צייטל, סוקניק פנינה, סוקניק צפורה, דונטאל קוקה, מירוסלאווסקי ברל, אשתו ובנם, רודמאן ברל, קאוזה יענקל, גכטל חיים, בראון צבי, שפר גרישה, לווין דב, רוזין יוסף, גרודניק ברוך, ססניצקי יעקב, יפה אסתר, נתגזון, שמוליאקוב ראשקה, מורדקובסקי שמואל, גולדבלאט לאה, ד"ר קצב.

באי הבית הקבועים: שמואל שמוליאקוב, רבינוביץ מאשה, קרבצ'נסקי לייבל, ראזוק אלי, ראזוק סוניה, אידלס מרים, רוזנבלום לרה, מרשק חוה, סאדובסקי מנחם, גלאס מיכאל, גלאס רבקה, שוץ אסתר, שוץ ינטל, שוץ מרים, רוזנצווייג ראשקה, גליקמאן ראובן, גליקמאן הירשקה, מלמד יוסף, בוז מרים, מורוויץ דינה, יואלס דינה, יפה עדנה, קוניוכובסקי לייב, פרידמאן הירש ואשתו, רודניק דוד ואשתו, יונסביץ חמדה, סטראשונר שושנה, משקוץ שולמית, סרבניצקי אייזיק, גב' זימאן (אמו של ליאו זימאן), בייליס, אופיטר.

חלק שלישי: תנופה

הם, ואף ניסו למצוא מקום מחבוא לכמה מחברותיהם מחוץ לגיטו. אך דבר זה לא הסית את דעתם ממה שנראה בעיניהם כעיקר, שיש להבקיע דרך ליער, ויהי מה, ושאינ תחליף לקשרים שנרקמו בין "הארגון" בגיטו ובין המפקדה של הבריגאדה הליטאית ביערות רודניקי. אמנם, כפי האמור למעלה, סמכו אנשי מפקדה זו את ידיהם על תוכנית אוגוסטובה, ואפשר שיזמוה בעצמם, אולם בינתיים נבחנה התוכנית באופן מעשי, והיו סיכויים שגם המפקדה תמצא אותה כחסרת־שחר. אין לנו ידיעה מדויקת כיצד הצליחו אנשי "הארגון האנטי־פאשיסטי" לחדש את הקשר עם המפקדה ביערות רודניקי אחרי כשלון אוגוסטובה. במקור אחד נאמר²⁶, כי באותו זמן עצמו נתקיימה במוראווא, פרוור של קובנא, פגישה בין חיים ילין ובין הצנחן הליטאיי־רוסי ראדיונוב. ידוע כי ראדיונוב עסק אז בהקמת מחתרת קומוניסטית במקום, והתכוון לחזור ליער בלויית אנשי מחתרת מקומיים אחדים, כדי להקים שם גדוד פאר־טיזאני קובנאי. אין זה מן הנמנע שבאמצעות ראדיונוב הצליח חיים ילין לדווח ליורגיס, מפקד הבריגאדה, על מצבו של הכוח הלוחם בגיטו אחרי כשלון אוגוסטובה ולבקש ממנו, שישנה את דעתו וינקוט גישה חדשה לבעיית הוצאת לוחמי הגיטו ליער.

אך תהיה אשר תהיה הדרך שבה חודש הקשר עם המפקדה ביער — עובדה היא, שבאמצע נובמבר נודע לראשי "הארגון האנטי־פאשיסטי", כי יורגיס הורה למפקד הגדוד הקובנאי, שבינתיים נקרא לו שם "מוות לכובשים", לקבל את לוחמי הגיטו לבסיסיו, וכי נשלחו כבר לקובנא פארטיזאנים מורי־דרך, שיובילו את קבוצת הלוחמים הראשונה מן הגיטו אל יערות רודניקי²⁷. לא ידוע לנו, מה בדיוק היו הוראותיו של יורגיס לגבי הרכב הקבוצה וציודה. לפי עדות אחת דרש במפורש, כי הקבוצה לא תהיה מורכבת מיהודים בלבד, אלא יהיו בה גם ליטאים ורוסים. ואמנם כזה היה הרכבה של הקבוצה למעשה²⁸. היו בה 8—10 אנשים, רובם מן הגיטו, וביניהם אליהו אולקין, שנתמנה לראש הקבוצה, משה אופניצקי וגם אשה אחת. אין ידיעות מדויקות על גשקה של הקבוצה, אך קרוב לוודאי, שכמה מן היוצאים היו מזוינים באקדחים וברימונייד. הם גם נטלו עמם מן הגיטו מקלט־ראדיו בשביל הגדוד.

ראשי "הארגון האנטי־פאשיסטי" החזיקו את עניין יציאתה של הקבוצה בסוד גמור. ייתכן, שאף אנשי הוועד המשותף לא ידעו עליה בשעת מעשה, ולא כל שכן שאר אנשי הארגונים. ה־23 בנובמבר נקבע כיום היציאה. הלוחמים נטלו את הציוד, ואחרי התגברם על מכשולים רבים חמקו מן הגיטו

26. פק"ג, עמ' 83.

27. שם, עמ' 86.

28. מכתב מ"ל גולדשמידט, מס' 1; עדות רבקה גורדון, עמ' 9.

פרק ז: היער נפתח

והגיעו בחשאי למקום המפגש במוראווא. שם חיכו להם שלושת הפארטיזאנים מורי־הדרך. הקבוצה יצאה מייד לדרכה לעבר היערות בדרום ליטא. הדרך היתה ארוכה וקשה ועלתה בדם. כמעט בכל עיירה היו מוצבי ז'אנדארמריה ומשטרה, ובהתנגשות אחת נפצע הלוחם אופניצקי בזרועו. שני לוחמים אספו את הפצוע והביאוהו בחזרה לגיטו. פעם אחת נחו הלוחמים בבית איכר ובחוף עמד על המשמר אחד הרוסים. במקרה יצא אולקין מן הבית והרוסי ירה בו בטעות והוא מת. שאר הלוחמים הגיעו לבסיס²⁹.

מסעה העקוב מדם של קבוצת הלוחמים הראשונה ליערות רודניקי פתח דף חדש בתולדותיה של התנועה הלוחמת בגיטו קובנא. נתברר, כי התנועה הפארטיזאנית הסובייטית מוכנה לקלוט את לוחמי הגיטו לשורותיה, ונפתרה אפוא אחת הבעיות הקשות, בעיית הבסיסים הפארטיזאניים שאליהם יופנו אנשי מחתרת הגיטו. גם לבעיה קשה אחרת, בעיית מורי־הדרך, נמצא לפי שעה פתרון, אלא שלא היה ברור, אם הגדוד יהיה מוכן ומזומן לשלוח לגיטו מורי־דרך כל אימת שתרצה קבוצה לעזוב את הגיטו. אך לא אלה היו הבעיות הקשות ביותר. הקבוצה הראשונה היתה קטנה מאוד, ואף־על־פי־כן היה מסעה כרוך במכשולים אין־ספור ובקרבות. והרי בגיטו היו מאות לוחמים מצפים ליציאה. כיצד יתגברו על כל הקשיים הכרוכים בהוצאתם מן הגיטו ובהבאתם ליער? ברור היה לראשי "הארגון האנטי־פאשיסטי", כי הגיעה השעה להודיע לוועד המשותף על המצב החדש ולתבוע ממנו את גיוס כל האמצעים למען מיבצע היציאה. הדרך הובקעה — עת לפעול.

הרעיון הנועז — בריחה בכלי־רכב

נציגי הארגונים הציוניים בהנהגה המאוחדת קיבלו בסיפוק רב את הידיעה על פתיחת הדרך אל הפארטיזאנים. הימים היו ימי סוף נובמבר, זמן הוצאתה לפועל של פקודת ה"קסירקוט" הראשונה. 1,500 מיהודי הגיטו עמדו לעבור למחנה־העבודה באלקסוט. האווירה בגיטו היתה מחושמלת ובחוגי המחתרת לא־כל־שכן. ההנהגה עדיין נמנעה מלגלות את החדשות לאנשי השורה, אך הידיעות הגיעו לאוזני הלוחמים ועוררו התלהבות רבה. נתהווה "לחץ מלמטה" שדרבן את הצמרת למעשים נמרצים.

בעיות קשות ניצבו לפני ההנהגה המאוחדת של המחתרת, אך מה שהטריד אותם ביותר היה — כיצד להתגבר על הדרך הארוכה ומלאת החתחתים. החברים שקלו את המצב, ניתחו שוב את הניסיון של מסע אוגוסטובה ושל הקבוצה הראשונה והגיעו לידי מסקנה, שברגל לא יצליחו לפרוץ את טבעת השמירה שמסביב לקובנא ולעבור את 150—160 הק"מ עד לבסיס, אלא יחידים בלבד. בשביל יציאת־המונים יש לחפש דרכים אחרות. כאן צץ הרעיון להסיע

29. עדות רבקה גורדון, עמ' 9, והשווה מכתב מ' ילין, מס' 7, עמ' 3.

חלק שלישי: תנופה

את הלוחמים במכוניות, לפחות את מחצית־הדרך הראשונה המסוכנת ביותר³⁰. עצם הרעיון עשוי היה להדהים אפילו פארטיזאן מנוסה. אך יתרונותיה של תוכנית מעין זו היו בולטים לעין: בדרך זו אפשר יהיה להוציא מן הגיטו קבוצה גדולה בבת אחת, הפעולה תיעשה במהירות רבה, ועל־ידי כך יוקטן שיעור ההסתכנות ויגבר הסיכוי להימנע מהתנגשות באויב. דבר זה רצוי הן ליוצאים והן לגיטו. אמנם מצד שני תצריך פעולה כזאת עזרה מיוחדת מצד מוסדות הגיטו, תכביד על החשאיות ותעורר את זעמם של מתנגדי "הארגון" בגיטו, אולם היתרונות הכריעו את הכף.

המשימה הראשונה היתה, כמובן, למצוא נהג ואוטר־משא מתאים. דבר זה נטל על עצמו חיים ילין, או יעקב לוי, ואולי שניהם גם יחד³¹. אחרי מאמצים רבים נמצא נהג, שהסכים להסיע קבוצת יהודים מן הגיטו למקום רחוק כמה עשרות קילומטרים מקובנא דרומה. לפי הסברה היה הנהג לשעבר חבר ארגון הנוער הקומוניסטי בליטא (קומסומול), והוא הסכים להסתכן בנסיעה, במקצת מטעמים אידיאיים ובמקצת לשם בצע כסף. את שכירת המכונית מימן "הוועד הציבורי". המטה המשותף דאג להבטיח עזרה למיבצע מצד מוסדות הגיטו השונים, ובייחוד מצד המשטרה ואנשי לשכת העבודה היהודית, שהיו עומדים ליד השער ועוזרים לגרמנים לבדוק את היוצאים והבאים לגיטו.

ההכנות הטכניות הושלמו ונקבע ההרכב האישי של הקבוצה (17 איש). היו אלה טובי הלוחמים, שהצטיינו בפעילות המחתרת בגיטו מראשיתה — חברי ארגונים שונים, אך רובם מ"הארגון האנטי־פאשיסטי". בראשה עמדו: פסח גורדון־שטיין, משה רובינזון ומשה שרמאן, ונכללו בה: זויה טינט, ברוך לופיאנסקי, יצחק סגל, שרה רובינזון, מוניק הולצברג, זונדל שטרומ, אליעזר צודיקוב ועוד³². יום או יומיים לפני מועד היציאה נתקיימה בדירתם של משפחת גורדון־שטיין מסיבת־פרידה, שהשתתפו בה כל היוצאים וכן פעילי מחתרת מכל התנועות³³. ההתרגשות היתה רבה ונאמרו דברים על משמעות המיבצע.

הגיע היום הנכסף — 10 בדצמבר. עם שומרי השער היהודים הוסכם, שיעשו כל המאמצים, שהאוטו יוכל להיכנס לתוך הגיטו פנימה, בלי שהמשמר הגרמני ירגיש שמתרחש "משהו מיוחד". לפנות ערב נתאספו היוצאים בכמה מקומות

30. פ'ק"ג, עמ' 87. לפי ידיעות ממקורות אחרים כבר היה רעיון זה לפני מסע־אוגוסטובה (עדות י' רוכמאן, תוספת); כן היתה תוכנית לשפץ מכונית ישנה. שנמצאה בשטח הגיטו ולהכשירה לשעת חירום לבריחה מן הגיטו (עדות צדוק אביתר (בליימאן), עמ' 17, תקליט 33).

31. עדות רבקה גורדון, עמ' 10, וכן מכתבה, מס' 3.

32. קשה לברר בדיוק את הרכבה של כל קבוצה וקבוצה. אנו נזכיר ליד כל קבוצה את שמות אותם הלוחמים, ששייכותם לאותה קבוצה ודאית היא. בסוף הספר תינתן רשימת כל הלוחמים שיצאו מן הגיטו ליערות.

33. עדות הנ"ל, עמ' 12.

פרק ז: היער נפתח

מפגש חשאיים בקרבת השער, לבושים "בגדי פארטיזאנים" — מגפיים, ומעיי לים קצרים חמים³⁴. רוב הלוחמים היו מזוינים באקדחים, ואחדים גם ברימוני יד. שניים מן הלוחמים — זונדל שטרומ ואליעזר צודיקוב — היו לבושים מדי צבא גרמניים, כדי שיחשבו בני אדם כי זו קבוצת עצירים או שבויים המוסעת על ידי משמר גרמני למקום עבודתם.

השעה הגיעה, אך המכונית לא באה. אחרי שחיכו כמה שעות לשוא, חזרו הלוחמים לבתיהם. למחרת הובהלו הקשרים בעיר והללו חקרו את סיבת המקרה. נתברר שהנהג פשוט לא מצא אותו ערב אמתלה נוחה לקחת אתו ממקום העבודה את המכונית. מועד היציאה נדחה ל-14 בדצמבר.

הפעם התנהל הכל לפי התוכנית. אנשי המוסדות היהודיים עשו את עבודתם באמונה. האוטו הורשה להיכנס לגיטו בשער האחורי שברחוב וארגיו, הלוחמים עלו עליו במהירות והאוטו עזב את הגיטו. לגרמנים שליד השער נאמר, כי זו בריגאדה של חוטבי עצים המוסעת לעבודתה באחד היערות שבסביבות קובנא.

ליד הנהג ישב חיים ילין. לא רחוק מקובנא אירע לקבוצה מקרה מבדח. ילין ידע, כי במקום מסוים — כ-10 ק"מ אחרי קובנא — ממתינים להם מורי הדרך, אולם כשהגיעו למקום לא מצאו אותם שם. הם חיכו כשעה ומורי הדרך עדיין לא הגיעו, ובאותו זמן עברו שם הלוחשים שוטרים וקצינים גרמנים. פתאום הבחין ילין בשני גרמנים המובילים אסיר ומתקרבים ישר אל האוטו. הוא ציווה לנהג להפנות אליהם את הזרקורים בכל עוצמתם, והוא עצמו קפץ מן התא וניגש אל הגרמנים. נתברר לו, כי אין אלה גרמנים ואסיר אלא שלושת מורי הדרך, שהגו המצאה זו, כדי להתחמק מקובנא ביתר ביטחון. מורי הדרך עלו על המכונית והלוחמים המשיכו בדרכם דרומה. אחר נסיעה מהירה של 3 שעות בערך הגיע האוטו לתעודתו — הכפר אונושקיס, ששכן בסביבה שוממה, כ-90 ק"מ מקובנא. כאן נפרדה הקבוצה מחיים ילין. הוא חזר עם הנהג לקובנא והקבוצה עשתה דרכה ברגל אל איזור הפארטיזאנים.

הבריחה נכנסת ל"מסלול תקין"

המשימה של הוצאת הקבוצה באוטו־משא הצליחה במלואה. הסיכון היה עצום אבל כדאי — מכל־מקום בעיני המארגנים. לפי שעה ידעו על הפעולה רק חוג מצומצם של פעילי המחתרת וכמה בעלי תפקידים במוסדות הגיטו שסייעו בביצועה. הוכחה יעילותן של דרכי הביצוע, וראשי איכ"ל³⁵ החליטו להמשיך בפעולה ללא שהיות. ימים מספר בלבד אחרי צאת הקבוצה הודיע הנהג, שהוא מוכן לעשות עוד "סיבוב" עם יהודים מן הגיטו. כן נודע, ששני פארטיזאנים

34. "קורטקעס", או "פעלצלעך" נקראו המעילים האלה בידיש. מכאן כינויים של הפארטיזאנים בגיטו: "די פעלצלעך".

35. ראה למעלה, פרק ד, הערה 16.

חלק שלישי: תנופה

ששהו בקובנא לרגל שליחות פארטיזאנית עומדים לחזור לבסיס בעוד ימים אחדים, ויוכלו לשמש מורי־דרך. וכך ב־24 בדצמבר 1943 יצאה מן הגיטו עוד קבוצה ובראשה דוד טפּר. בינתיים גם נרכשו ואוחסנו בעיר רובים אחדים, שעתידיים היו להגביר את זיונם של הלוחמים מן הגיטו. הסיסמה היתה: "הזמן דוחק, יש לפעול בהחלטיות".

ב־28 בדצמבר יצאה עוד קבוצה ובראשה חנא קאגאן ולזבּקא שר. על ההכנות ליציאה ועל היציאה עצמה של קבוצה זו מספר אחד ממשתתפיה³⁶:
 ... תיכף אחרי אוגוסטובה התחלנו להתאמן בנשק. התאמנו בקבוצה גדולה. היו שם משה "הארוך", דודקה גולדין ועוד. כל קבוצה שעמדה לצאת היתה מתאמנת. מכיוון שאני צריך הייתי לצאת עם הקבוצה הראשונה, התאמנתי אתם ביחד. אחר־כך כשחליתי והם לא נתנו לי לצאת אתם, התאמנתי עם הקבוצה השנייה... בנשק קל, באקדחים... המאמן העיקרי היה לזבּקא שר שהיה יוצא צבא... כ־10 אנשים [התאמנו]... אחר־כך נתנו לנו ציוד אישי: נעליים ובגדים. אצל אלטקה בורוכוביץ במחסן היו מתאימים את המגפיים. אני קיבלתי מגפיים, אחד ארוך מן השני. למלבוש לא נזקקתי... לא היינו צריכים לשלם בעד היציאה. היינו קבוצה גדולה — נדמה לי 18 איש. יצאו אתי חנא קאגאן, דוד טפּר, שרמאן, פּלדמאן, פּירגּר, פאדיסון, לזבּקא שר, לאה שר... אמרו לנו להתכונן ואנחנו ישבנו בפינה, רחוק מהשער. האוטו בא, צבאי, עם נהג ליטאי לבוש בגדי גרמני. הוא היה מהפוליצי [שירת במשטרה הגרמנית בקובנא]. זה היה בלילה. יענקלה ורבוֹבסקי [מאנשי לשכת העבודה היהודית שעמדו ליד השער] הכריזו, כי "הברי־גאדה הזאת צריכה לצאת לעבודה"... כשהגענו לשער עשו קצר חשמלי, ובחושך עלינו מייד על האוטו. איני יודע, אם ידעו השוטרים מי היוצאים — יענקלה ידע. מאנשי הארגון ליווה אותנו חיים ילין. היה לנו נשק קל... יצאנו לעיר, עצרנו ליד בית קטן — איני זוכר באיזה רחוב — משם יצאה בחורה אחת³⁷, סאשא בילאקוב³⁸, ועוד אחד. נדמה לי, שמן הבית עוד הוציאו משהו, נשק ארוך, דומני, ונסענו. נסענו כ־75 ק"מ. נדמה לי שעד סביבות בוטרימאנץ. שם ירדנו והמשכנו ברגל... פרט מעניין המעיד על תיאום רב בין גורמים שונים בגיטו בביצוע הוצאת הלוחמים, הוא הקצר החשמלי בזמן יציאתה של קבוצה זו. זה שביצע פעולה זו מספר³⁹:

36. עדות א' מוזס, עמ' 9 ואילך (תקליט 3).

37. ניתן לשער שהיתה זו אנילה זינקוויץ' המוזכרת אצל וירשוליס, עמ' 183—185.

38. פארטיזאן רוסי מהגדוד הקובנאי.

39. עדות צדוק אביתר (בליימאן), עמ' 21 (תקליט 4א). על המצאה זו חזרו גם בשעת יציאתן של קבוצות אחרות, ראה גם העדות הבאה.

פרק ז: היער נפתח

... סגרנו את החשמל באופן מיוחד כשהקבוצה חצתה את השער... התשמלתי בגיטו היה אחד בלקין. המהנדס [שהיה ממונה על-ידי האלטסטנראט לפקח על רשת החשמל בגיטו] לא התערב בעבודה המעשית; עשה זאת בלקין, ואני עבדתי ביחד אתו. היינו עולים על עמודי החשמל, קושרים, מחברים, מעבירים... הפאות בגיטו היו נמוכות מאוד, ובצד הנוצרי היו הפאות חזקות. היינו עולים על העמודים ומן הפאות של הגיטו היינו עוברים לפאות ההן, למרות שהיה אסור בהחלט לעשות דבר כזה... לי ולבלקין היתה הרשות לטפס על עמודי החשמל... ההוראה לסגור את החשמל באה מן השער. מישהו אמר, שצריך לכבות את החשמל. ידענו לשם מה. יצאנו וסידרנו את זה. בדיוק כשהיוצאים היו בשער אז סגרנו את כל הקו...⁴⁰

לקבוצה זו שהיתה הרביעית במספר, השתייכו לפי הסברה: אפרים סניור, נחמיה אנדלין ואשתו, שמואליק מורדקובסקי, היה'לה שמואלוב ואידקה פילובניק⁴¹. גם לרשותה של קבוצה זו עמדו שני מורי-דרך רוסיים, פארטיי-זאנים מן הגדודים הקובנאיים. הקבוצה עברה את מרבית הדרך באוטו-משא והגיעה ללא תקלות לבסיסי הפארטיזאנים.

ימים אחדים אחרי יציאתה של קבוצה זו נכנסו לגיטו בורחי המצודה התשיעית, שסופר עליהם בפרק הקודם, וראשי איכ"ל התגייסו מייד לפעולה נמרצת, כדי להרכיב קבוצה חדשה (חמישית) ולהבריח אותם אל היער.

היו אלה ימים של מתיחות בלתי רגילה לראשי המחתרת⁴². אך המשימה הוצאה לפועל בשלמותה. העוסקים בדבר התמחו בעניין, ואחרי "חזרות" רבות כל כך לבשה ה"הצגה" על כל פרטיה הטכניים צורה מגובשת להפליא. כל אחד ידע היטב את תפקידו וביצע אותו בדייקנות ובביטחון. אחד מאנשי המצודה שהיה בין היוצאים בקבוצה זו מספר⁴³:

... ביום האחרון צורפו אלינו עוד כמה אנשים שילכו יחד עמנו ליער. היו מאושרים שזכו ללכת יחד עמנו. ביניהם היה מפקד המשטרה פאדי-סון, אשת עסקן קומוניסטי רבקה גורדון, פרידה רוטשטיין ואשתו של אלתר פייטלסון. בסך-הכול היינו למעלה מ-20 איש.

40. השוה גם עדות י' קשיב (קאפצ'ווסקי), עמ' 11 (תקליט 3).

41. הג"ל אינם זוכרים את התאריכים המדויקים של יציאתם. בעדותו של אפרים סניאון (סניור) נאמר, כי קבוצתו יצאה "ימים אחדים אחרי פינוי איזור א' של הגיטו", וידוע, ש"מיבצע הפינוי" נעשה ב-22 בדצמבר 1943 (השוה גאר, עמ' 178—179). מסתבר אפוא, שהקבוצה שיצאה ב-28 של אותו חודש היתה קבוצתו של סניור.

42. לפי א' פייטלסון, מכתב מס' 15, לא נשמע ח' ילין לבקשתם של בורחי המצודה להשהות את היציאה עוד כמה ימים, כדי שיספיקו לפוש קמעה.

43. זכרונות יצחקי (גלבטרונק), כתבי-יד בידיש, פרק ג', עמ' 5.

חלק שלישי: תנופה

6 בינואר לפנות ערב. ניגשנו לשער בבגדים קרועים, כשעל חזינו ועל גבינו הטלאי הצהוב, אך מתחת למעילינו החזקנו את הנשק. לא הרגשתי פחד כלל וכלל. המתננו לא הרחק מן השער עד שהודיעו לנו, כי הכול "בסדר גמור". אנשים היו באים עתה ממקומות העבודה עייפים ומלוכלכים. אנשי אַסְסֶאס בדקו בחומרה, שמא יצליח מישהו להבריח מעט מזון. כשהתבוננתי בכל אלה נדמה היה לי, כי כל זה כל כך רחוק ממני, כאילו מעולם לא נתנסיתי בכך. והנה שמענו את צעקתו של איש־משטרה גרמני: היכן היהודים שלי בשביל רוֹטֶן־הוֹף⁴⁴. לא העלינו על דעתנו, כי השוטר הגרמני מתכוון אלינו, אבל אלה שהיו אחראים על יציאתנו, אמרו לנו להתקרב לשער. כשהגענו לא רחוק מן השער, נעשה קָצֶר והשער שקע בחשכה... רצנו מהר החוצה, כדי שלא ימצאו את הנשק שאנו מחזיקים מתחת למעילינו. עלינו במהירות על אוטו־משא גדול, שהתנוסס עליו שלט גדול "המשטרה הגרמנית". הורדנו את המכסה וזזנו. נפתח האשנב של תא הנהג וקיבלנו פקודה מן "הקצין הגרמני"⁴⁵ שישב על יד הנהג: "הוציאו את הנשק. מעתה אתם לוח־מים!"...

עוד פרטים מעניינים על יציאתה של קבוצה זו — היא הקבוצה החמישית — ועל קורותיה בדרך, כלולים בעדותה של אחת מחברותיה⁴⁶:

... ברחתי מן הגיטו ב־6 בינואר 1944, ביחד עם כלואי המצודה. מלבדם יצאו אז פרידקה כסופת־השער, האחות רבקה ועוד — בסך־הכול 28 אנשים⁴⁷. ... בשעה 3—4 אחה"צ של אותו יום אמרו לנו לבוא למקום המפגש. נתנו לנו את ההוראות האחרונות לשמור על יד השער על המשמעת והשקט... עמד שם יענקלה. ברגע מסוים שמענו את קריאתו: "פלוגת העבודה לרוֹטֶן־הוֹף — אחת, שתיים, שלוש. היא חוזרת מחר בשש בבוקר". הוא עשה רעש גדול. ליד השער כבר היכתה המכונית. כמה מחברי הקבוצה היו מזוינים באקדחים... חיים ילין ישב על־יד הנהג. היתה זו מכונית־משא. שכבנו על חביות. כל הדרך עד ז'ז'מר עברה בסדר. בז'ז'מר צעקו אחרינו: "האַלט!"⁴⁸ הנהג לחץ על הדוושה והגביר את המהירות. הגענו עד לפסי הרכבת ושם עצרנו באמצע השדה. ירדנו מן האוטו, התנשקנו עם ילין והוא חזר

44. יישוב בסביבות קובנא, בליטאית נקרא ראודונדוואריס.

45. חיים ילין. הוא היה "הגרמני" שבא לגיטו כביכול לקבל את פלוגת העובדים היהודים.

46. עדות רבקה גורדון, עמ' 12—16.

47. אשר למספרים מסוג זה, יש לעתים הבדלים בין העדויות. במקרה זה נתקשינו לברר את המספר המדויק — הוא נע בין 20—28.

48. "עצור" — בגרמנית.

פרק ז: היער נפתח

במכונית־המשא לקובנא. לבשנו בגדי ההסוואה הלבנים ויצאנו לדרך לעבר האיזור הפארטיזאני. לפני פסי הרכבת שכבנו זמן־מה על השלג עד שעברה הרכבת. עברנו בריצה את המסילה והגענו עד לבור, ושם נשארנו במשך היום. בלילה המשכנו. הגענו ליער שזרם בו הנהר מרצ'אנקא. חיפשנו גשר כדי לעבור את הנהר, אך לשוא. התחלנו לתעות ביער. פתאום נתקלנו ביערן. ראשי הקבוצה הכירו בו אדם הקשור עם הפארטיזאנים. סיפרו לו מי אנחנו. הוא נעלם וכעבור שעה קלה הופיע שוב ביחד עם קבוצה של פארטיזאנים מזוינים בתת־מקלעים... הביאו אותנו לבית־מרחץ בעבי היער. נתנו לנו מים לשתות... המשכנו בדרך הסלולה. בוססנו בשלג עמוק... בסוף הגענו לכפר סטארי־מארצל. הכניסונו לגורן ונתנו לנו קש להתכסות. לנו שם ולמחרת הביאונו לבסיס...

לוחמי הגיטו כשליחי היער

לאחר שחמש קבוצות של לוחמים מזוינים נשלחו מן הגיטו ליערות רודניקי, עבר זמן־מה ולא נתקבלה ידיעה ברורה על גורלם. ידוע היה שהלוחמים נחלצו ללא תקלות מן האיזור המסוכן ביותר של מרכז ליטא — זאת שמעו מפי חיים ילין שליווה את הקבוצות (לפתות את שתי האחרונות). אך לא ידעו כיצד עברו הלוחמים את שארית הדרך, ואם הגיעו בשלום למחוז חפצם, ואיך נתקבלו בגדוד הקובנאי. אמנם ימים מספר אחרי יציאתה של הקבוצה החמי־שית נתקבל — לפי מענו של ליטאי מהימן בקובנא — מכתב־סתר ממפקדת הבריגאדה הליטאית שביערות רודניקי, שהקבוצות הגיעו, אך לא היו בו שום פרטים. התנועה בגיטו היתה שרויה בדאגה, אף כי האווירה הכללית בתאים — במידה שידעו על יציאת הקבוצות — נעשתה אופטימית, אחרי הדיכאון שלאחר כשלוש מסע אוגוסטובה, ומלאת להט קרבי ומסירות.

תמורה באה ב־11 בינואר 1944. אותו יום לפנות ערב הסתננו לגיטו — בעזרתה של פלוגת יהודים שחזרה מעבודתה בעיר — 5 לוחמים שעזבו את הגיטו לפני־כן בקבוצות שונות: נחמיה אנדלין, שמואליק מורדקובסקי, ברוך לופיאנסקי, שרה רובינסון וזונדל שטרום. נתברר שהחמישה הם כבר פארטי־זאנים מוכרים ומאומנים, והם הגיעו לקובנא בשליחות פארטיזאנית. המשימה הוטלה עליהם על־ידי מפקד הבריגאדה, יורגיס־זימאן בעצמו, אף שכולם כבר השתייכו לגדוד הקובנאי "מוות לכובשים". הם נשלחו כקשרים בין ועד המפלגה המחתרתית של דרום ליטא, שיורגיס עמד בראשו, ובין ראשי המחתרת הקומוניסטית בגיטו ובעיר, כשליחים של התנועה הפארטיזאנית אל הארגון הלוחם בגיטו וכמורי־דרך פארטיזאניים — להוציא עוד קבוצות לוחמים מן הגיטו ולהביאם ליער, וכן ל"תפקידים מיוחדים", שהצריכו מורי־דרך מחוננים. להם עצמם היתה השליחות בבחינת הפתעה נעימה והזדמנות להוכיח תכונות

חלק שלישי: תנופה

פארטיזאניות מובהקות. באחד מימי ינואר הראשונים נקרא נחמיה אנדלין להתייצב — זו הפעם הראשונה מאז בואו ליער — לפני יורגיס במפקדתו. בו במקום הטיל עליו מפקד הבריגאדה את השליחות ומינה אותו כראש־הקבוצה. שאר הארבעה ניתן לכל אחד מהם תפקיד מיוחד, מלבד השליחות הכללית. אנשי־הקבוצה, שהיו מזוינים באקדחים בלבד, יצאו מייד לדרך. כבר בהתחלה האירה להם ההצלחה פנים. בכמה כפרים הנמצאים על הדרך מיערות רודניקי לקובנא הצליחו לגייס אנשי־אמון וקשרים מבין האיכרים העניים. ברם, הבעיות התחילו עם הגיעם לקובנא. כולם היו מזוינים וללא תעודות, והם ידעו שבוד־קים כאן על כל צעד ושעל, וגם צפויה להם בדיקה יסודית על־יד שער הגיטו. ברור היה להם, שבלי התחכמות פארטיזאנית "לא ילך". וכך מתאר אנדלין את ה"מיבצע", שהוא מבדח במקצת, אך בזמנו היה נועז ומסוכן ביותר⁴⁹:

... ראשית־חכמה נטלנו אצל איכר התיכת־בד צהוב וגזרנו טלאים בצורת מגן־דוד והידקנו אותם, כחובה, בחלק השמאלי של החזה ועל הגב. גייסנו איכר עם מזחלת וציווינו עליו להובילנו למקום הקרוב ביותר שעובדים בו יהודים. חברתנו רובינסון ניגשה אל החייל הגרמני ששמר על היהודים, והודיעה לו, שהיא אחות ושהביאה ממחנה־יהודים שמחוץ לעיר קובנא ארבעה חולים, שיש להובילם במשמר עד לגיטו, כדי להכניסם שם לבית־חולים. הצלחנו לרמות את הגרמני והוא הכני־סנו לפלוגת העבודה, ואפילו לא הכריחנו לעבוד, שהרי חולים היינו בעיניו. לפנות ערב הביאנו לגיטו, ואף לא בדקו אותנו ליד השער, שכן פחדו הגרמנים, שמא נדביק אותם במחלה...

עם היכנסם לגיטו פנו אנשי הקבוצה איש־איש לארגונו ולתפקידו. השליחות המפלגתית לשם קשר עם המחתרת הקומוניסטית בעיר נפלה בעיקרה בחלקו של אנדלין⁵⁰. הקומוניסטים בגיטו עזרו לו להתקשר עם הוועד המפלגתי המח־תרתי. פרטי השליחות אינם ידועים, אך מסתבר שהיה כלול בה ארגון נסיעתם של שלושה פעילים קומוניסטים, שעמדו אותה שעה בראש המחתרת הקומו־ניסטית בקובנא, ליערות רודניקי. היו אלה: חיים ילין, ראש הקומוניסטים בגיטו, גריגורי קרוגלאקוב, חבר הוועד המחתרתי של המפלגה הקומוניסטית בעיר⁵¹, ו־אנילה זינקוויץ' (שמה המקורי: ואליה פושייטה)⁵², מדריכת הנוער הקומוניסטי במחתרת קובנא. לנסיעה זו היתה כנראה השפעה מכרעת על היחסים ב"משולש" המחתרתי — המחתרת בגיטו, המחתרת הקומוניסטית בעיר והבריגאדה הפארטיזאנית הליטאית ביערות רודניקי. בזמן ביקורו זה במפקדת הבריגאדה אושר חיים ילין כחבר ועד המחתרת של המפלגה הקומו־

49. לפי פק"ג, עמ' 146.

50. שם, וכן עמ' 106.

51. מאנשי קבוצת סולומין (ראה להלן פרק י, "המחתרת הליטאית בפעולתה").

52. ראה למעלה, הערה 37.

פרק ז: היער נפתח

ניסטית בקובנא, וקיבל הוראות מפורטות בעניין העברת לוחמי הגיטו לבסיסי הבריגאדה. לפי כל הסימנים הביע יורגיס במעמד זה באוזניו של חיים ילין דברי תרעומת על אופיין של קבוצות הלוחמים, שהגיעו מן הגיטו ליער. הוא טען, שנשקם של הלוחמים "קל" מדי וכמותו בלתי מספקת; שאקדח אינו מועיל הרבה בתנאי הלחימה הפארטיזאנית, אלא דרושים רובים, תת־מקלעים ואף מקלעים וכמויות ניכרות של תחמושת; שאחוז הנשים בקבוצות גדול מדי; שהאימון הצבאי של הלוחמים מועט מדי, וכיו"ב. חיים ילין וחבריו שהו ימים אחדים ביער. בינתיים הספיק גם אנדלין להגיע לשם, והוא שליווה אותם בדרכם הארוכה והקשה לקובנא.

שמואליק מורדקובסקי מילא בתקופה זו גם הוא שליחות מסוכנת ואחראית. הוא ליווה מקובנא לוילנא את אלבינה־גלזר. בגיטו ניתן לו לעזר אחד הלוחמים שטרם היה ביער, הוא הגברתן ישראל יואלס. בעדותו כלולים פרטים על מיבצע זה⁵³:

... יום אחד — בסוף 1943 או בתחילת 1944 — בא אלי חיים דוד ראטנר והודיעני, שעלי להופיע אצל חיים ילין... כשבאתי אל ילין, אמר לי, שביחד עם שמואליק מורדקובסקי יהיה עלי ללוות אישיות חשובה ליערות רודניקי. באותו מעמד הוא הזהירני: "אם יקרה משהו, הכדור האחרון הוא בשבילך, שכן אם יתפסו אתכם יענו אתכם עד מוות, בין אם תמסרו מה שידוע לכם ובין לאו". אחרי שהסכמתי ללכת, הביאו אותנו למחסן־נשק סודי... והנה נפתח לפניי קיר כפול ועל אצטבות היו מונחים כלי־נשק שונים: נאגאנים, פאראבלים, רימונים... לקחתי נאגאן עם שלושים וכמה כדורים ו־4 רימונים. לימדו אותי במקום איך להשתמש בכלים האלה. בסוף אמרו לי: "מחר בבוקר ליד השער".

לשער ליוותה אותי חברתי בלה אקמאן. שם פגשתי את שמואליק מורדקובסקי. הצטרפנו לבריגאדה שעבדה ב"ריאל־גימנסיה" ויצאנו אתה דרך שער וארניו. הגענו למקום העבודה. הורידונו אל מרתף הדוודים ושם ישבנו בלא־מעשה עד הערב. נאמר לנו שמכונית קלה מן ה"גביטס־קומיסאריאט" תבוא לקחת אותנו. המכונית אמנם באה, אך הנהג הודיע שלא יוכל לקחתנו הערב... לא היתה ברירה אלא לחזור לפנות ערב לגיטו... כשאמי ראיתי עם הנשק פרכה כפיה ואמרה לי: "היזהר בני, אל תחזיק תמונות משפחה, אל תגלה שיש לך הוריים"... למחרת בבוקר שוב יצאנו ל"ריאל־גימנסיה" ובא אלינו חיים ילין. ב־4—5 אחה"צ באה המכונית ואספה אותנו. הגענו לרחוב יונאבוט והנהג עצר ליד הסמטא השנייה. חיים ילין ירד מן המכונית ואנו

53. עדות ישראל יואלס, עמ' 2 ואילך.

חלק שלישי: תנופה

נשארנו בפנים. כעבור רבע שעה חזר כשאשה הולכת לפניו. הוא צעד בעקבותיה כשידו הימנית מושטת קדימה, עליה שק ומתחתיו תת־מקלע מן הסוג פ.פ.ד. הם עלו על המכונית וזונו. ילין ליווה אותנו עד פטראשון. שם עצרנו. ילין מסר לנהג חבילה גדולה של כסף וכן פאראבל גרמני, על כל צרה שלא תבוא. אך לנו לחש, שאם הוא יעשה "חכמות" — נירה בו. אחרי בוטר־מאנץ היתה שכבת השלג על הכביש גבוהה כל־כך שהמכונית התקדמה בקושי. ירדנו ואמרנו לנהג לחזור הביתה.

נכנסנו ביחד עם אלבינה (עתה כבר ידענו את זהותה) לבית איכר וציווינו עליו לרתום עגלה ולהובילנו בדרך שנראה לו. נסענו בעגלה לילה שלם. שמואליק מורדקובסקי זיחה את המקומות שעברנו על פניהם בדייקנות ובלי קושי, כאילו הלך בדרך זו יום־יום במשך שנים. בדרך שוחחנו עם אלבינה. היא דיברה אתנו ליטאית ויידיש. סיפרה שהיתה בגיטו. אמרה, שעכשיו היא מחזיקה על החזה תעודות חשובות, אם יקרה משהו ומישהו מאתנו ייהרג, יידעו האחרים למסור את התעודות לגנים⁵⁴...

התקרבה אלינו מאחור שיירה ארוכה למדי של מזחלות. נתנו לשתיהן מזחלות לעבור על פנינו. פתאום נעצרו כמה מן המזחלות, גברים אחדים קפצו מהן וצעקו אלינו: "הידיים למעלה!" התקרבו אליהם, ומה רואות עינינו? — פרצקה קליאצ'קו, מנדקה דייץ ועוד לוחמים מן הגיטו, ובראשם פארטיזאן שלא הכרתיו (נודע לי אחר־כך שזהו זייצב, מפקד מחלקה בגדודנו). מתברר שהם חוזרים מליטא ממיבצע של רכישת נשק, ומביאים אתם שלל שראוי להתכבד בו. נעשה שמח יותר. עתה אנו כבר 20 איש. גבר בנו רגש הביטחון. אך נכוננו לנו חוויות בשארית הדרך. לפנות בוקר נכנסנו לבית איכר מבודד לחניית־יום. מנדל דייץ ניקה את רובהו והפליט ירייה שלא־בכוונה. זייצב התרתח וצעק עליו: "פרחת, אם אינך יודע להשתמש בנשק, למה באת לכאן?" נבהלנו, כי ירייה כזו יכולה לגלות אותנו... לפנות ערב הובהלנו כולנו על־ידי הפארטיזאן שעמד במשמר לפני הבית. נתברר, כי ראה גרמנים בחלוקי הסוואה לבנים, כשהם עוברים לא הרחק מן הבית על מגלשים. החברה לבשו במהירות את חלוקי־הסוואה (גם לנו נתנו כאלה) והסתלקנו מן הבית. ואמנם הומטרה עלינו אש רובים. לא השיבוננו אש. נסוגנו למקום אחד ומשם ליער. גם בעברנו את פסי הרכבת שבדרך לאיזור הפארטיזאני ירו עלינו, ואנו לא ענינו. נכנסנו במהירות ל"פושצ'ה" והגענו לבסיסיו של גנים, של הגדוד "למען המולדת". אלבינה נשארה

54. מפקד הגדוד הפארטיזאני, שבסיסיו היו בקצה היער לצד מרכז ליטא.

פרק ז: היער נפתח

שם, ואנו המשכנו עד שהגענו לבסיס של "מוות לכובשים". קיבלונו יפה, כנראה בגלל הנשק שהבאנו (תת־המקלע פ.פ.ד., 3 אקדחים ו־8 רימונים). נתנו לנו מייד 4 ימי־מנוחה והאכילונו לביבות כמו לאנשי פיקוד...

הנחיות למחתרת הגיטו

עד כאן פעולותיהם של אנדלין ומורדקובסקי כקשרים וכמורי־דרך בשליחו־יות שלא נגעו במישרין לארגון הלוחם בגיטו. נראה עתה מה עשתה שליחו־תם — שלהם ושל שאר הלוחמים שבאו באמצע ינואר 1944 — בתוך התנועה בגיטו. כאן הופיעו, כאמור, כשליחי הבריגאדה אל המחתרת בגיטו, ושליחותם היתה חינוכית־ארגונית בעיקרה. עליהם היה לקרב את המציאות הפארטיזאנית על פלאיה, קשייה ובעיותיה כאחת, ללבם של חברי המחתרת, לתאר את אורח החיים ותנאי הלחימה המיוחדים שביער, להגיש לחברי הארגונים השונים כל עזרה, בעצה ובהדרכה, ולסייע למתכוננים לצאת את הגיטו ולהצטרף אל הפארטיזאנים. ואמנם הפליאו השליחים לעשות. הופעתם עשתה רושם אדיר על חברי המחתרת.

שעות ארוכות ישבו אנשי מילדוס 7 צפופים מסביב לשמואליק ושתו בצמא את סיפוריו הנפלאים על עלילות הפארטיזאנים, על צבאות שלמים מאורגנים ומזוינים כדבעי, המוצנעים ביערות־עד, ולילה־לילה בלי הפוגה הם פושטים על פני שטחים עצומים, מפוצצים משלטים גרמניים, מורידים רכבות מלאות חיילים וציוד מן הפסים, משחררים שבויים ואסירים — ונוקמים⁵⁵. אך דבר אחד העלה עננה על פני השומעים. היו אלה הרמזים שנשתמעו מדברי שמוא־ליק על סימני האנטישמיות בין הפארטיזאנים.

במרכז הסברתם של השליחים עמדה בעיית הנשק. שוב ושוב היו חוזרים ומסבירים את "תורת הנשק" הפארטיזאנית: שאקדח הוא נשק חסר־חשיבות, והפארטיזאן משתמש בו בעיקר כלפי עצמו, כדי שלא יפול חי בידי האויב. במלחמה עוזר לו האקדח רק לעתים רחוקות מאוד. לכן נחוצים רובים, רימוני־יד, תת־מקלעים, ואף מקלעים קלים וכבדים. הגדוד הקובנאי צעיר עדיין ונשקו דל, ואם לא יביאו אתם אנשי הגיטו את הנשק הדרוש, לא יגיעו לעולם למדרגה של יחידה לוחמת ראויה לשמה וקרבנותיהם יהיו רבים. עליהם לרכוש את הנשק הרצוי, להביאו למקום במצב תקין וללמוד היטב להשתמש בו. ביער אין זמן לאימונים. משהגיע אדם לבסיס הריהו פארטיזאן ככל הפארטי־זאנים לחובות ולזכויות. עליו לדעת להפעיל מייד את נשקו ולא ליפול בזרי־זותו מן החייל הגרמני.

55. זכרונות דב לוי וצבי בראון: ראה גם "מנגד לפורט התשיעי", ספר הפרטי־זנים היהודים, כרך א', עמ' 226—227.

חלק שלישי: תנופה

ואמנם אלה שבאו ליער בלי נשק לא נתקבלו שם בסבר פנים יפות. הרי עדותה של לוחמת שהגיעה ליער עם הקבוצה החמישית⁵⁶ :

... למחרת הביאונו לבסיס. הקומיסאר קיבל את פנינו. מייד הוא הפריד מעלינו את בורחי המצודה התשיעית, ואלינו אמר: "אילו בא לכאן ברגע זה ולאדאס [השם המחתרתי של חיים ילין], הייתי יורה בו במקום. על שום מה שולח הוא לכאן אנשים ללא נשק? האם כדי להיחבא פה?" את בורחי המצודה הוא ישאיר, שהם הוכיחו את עצמם כפארטיזאנים אמיצים, ואותנו ישלח בחזרה. איני זוכרת מה היה אחר כך, משום שבאותו מעמד נודע לי שבעלי נפל באחד המיבצעים הפארטיזאניים, והידיעה גרמה לי זעזוע. אני רק זוכרת שבדקו בילקוטים שלנו. מידי לקחו שעון, בנימוק שהוא נחוץ לרכישת נשק. כעבור זמן מה ראיתי את שעוני על ידו של זיגמונד הסייר. דרשתי שיחזירו לי, אך הלה סירב. פניתי בעניין זה לקומיסאר. הוא התערב ושעוני הוחזר לי...⁵⁷

המפקדה הפארטיזאנית פתחה אפוא את שערי בסיסה לפני לוחמי הגיטו, אך התנתה עמהם תנאים ברורים ולא קלים: נשק ראוי לשמו לכל לוחם, גבול לא גבוה ביותר של גיל, כושר לחימה ואימון צבאי, אחוז קטן של בנות, ציוד מלא בשביל הגדוד, ובתוכו גם ציוד רפואי⁵⁸. יש סברה, כי בתנאים נכללה גם הדרישה שיובא רופא מן הגיטו, אך אין אישור לכך. לא ידוע לנו על תנאים פוליטיים. אפשר להניח, כי יורגיס וחבריו התעניינו במהימנותם של המועמדים ליציאה, הן במה שנוגע לשיתוף פעולה עם הגרמנים, לתפקידים במוסדות הגיטו וכיו"ב, והן ביחס להשקפות פוליטיות-חברתיות ולהשתייכות מפלגתית לפני המלחמה ובגיטו. אך לא ידוע לנו, אלו הנחיות הביאו עמם ה"שליחים" וחיים ילין בעניין זה. גם לא נתברר, אם הלא-קומוניסטים שבצמרת איכ"ל העלו עתה על הפרק את אותם הסעיפים שבהסכם, ששימש יסוד להקמת איכ"ל, שהובטח בהם לחברי התנועות הציוניות מעין אוטונומיה פוליטית ביער. מכל מקום לא היה עוד ערך מעשי לדבר, מאחר שלוחמי הגיטו באו לבסיסים מוכנים, לצבא פארטיזאני בעל דפוסי ארגון וכללי התנהגות מגובשים ברב או במעט. בדיעבד היתה לחברי התנועות הציוניות ביער אפשרות — מוגבלת מאוד וללא הכרה רשמית כלשהי — לשמור על זיקה ועל סמלי הזדהות מסוימים, כגון: דיבור עברי ושירה עברית⁵⁹. אך בגיטו הבינו

56. עדות רבקה גורדון, עמ' 15.

57. השווה עדותו של א' מוזס, עמ' 12—13 (תקליט 4): "הפגישה היתה עלובה מאוד... כי לא היה לנו די נשק. אמר את זה הקומיסאר. הוא צעק, למה שולחים אנשים בלי נשק...". וראה על פרשה זו גם להלן, פרק יא, "החרמת חפצים", קבלת יהודים לגדוד.

59. ראה על כך להלן, פרק יא, "בידור".

58. מ"ל גולדשמידט, מכתב 1.

פרק ז: היער נפתח

כנראה, שאין מקום להציג תביעות מסוג זה למפקדת הבריגאדה הליטאית, שהיתה כפופה — בייחוד בעניינים אלה — לפיקוד הפארטיזאני העליון במוסקווא. יתירה מזה: היה ספק אם בכלל יש אפשרות כלשהי, שהארגון בגיטו יציג תנאים ליער הפארטיזאני; יש לקבל את תנאי היער ולעשות את כל המאמצים לקיימן, או להפסיק לשלוח לשם לוחמים מן הגיטו. ברם, לגבי נקודה אחת דומה היה, שארגון המחתרת בגיטו לא יעבור עליה בשתיקה. היו אלה השמועות בדבר גילויי אנטישמיות ביער, שנרמזו בסיפורם של ה"שלי-חיים". ויכוח ער התלקח מסביב לנקודה זו בכל הארגונים שחשבו לשלוח אנשים ליער, וצמרת איכ"ל נדרשה לא פעם לעסוק בבעיה זו בישיבותיה. אך בינתיים היה עניין זה בבחינת שמועה בלבד, ואילו שאר התנאים והדרישות היו ברורים לחלוטין ודרשו פעולה נמרצת וגיוס מאקסימאלי של כל האמצעים.

הקבוצה השישית

באמצע ינואר 1944 הורכבה הקבוצה השישית לפי ההנחיות החדשות. היא עזבה את הגיטו ב־5 בפברואר 1944. הפעם עמדו בראשה מורי־דרך יהודים, שכבר הספיקו ללמוד את תורת ההליכה הפארטיזאנית בגדוד הקובנאי "מוות לכובשים". היו אלה: ברוך לופיאנסקי, זונדל שטרומ ונחמיה אנדלין. אחד היוצאים בקבוצה זו כותב⁶⁰:

...ההכנות ליציאה ארכו כחודש ימים... לאחר שבמאמצים רבים נאסף הכסף, סיפקו חברינו מבתי־המלאכה הגדולים (שעבדו בשביל הגרמנים) את הבגדים הדרושים והמגפיים. חברותינו קיצרו מעילים, תפרו תרמילים, סרגו גרביים וכפפות. את אימוני הנשק עברנו בדירת הקולקטיב... בהדרכת סגן ראש־משטרת הגיטו, י' זופוביץ. היינו שבעה שומרים [אנשי התנועות החלוציות] וחברה אחת בינינו — בקבוצה של 25 איש... באווירה מרוממת נתקיימה מסיבת הפרידה בדירת הקולקטיב... שאליה הוזמן גם חוג מצומצם של ידידים. הסבנו אל שולחנות ערוכים בתה ובסוכריות מתוצרת הגיטו, והעלינו זכרונות מתולדות הקן, המחנות והמושבות, שרנו כל שירי התנועה שהיו מכור נסים בספרון של חברנו ירחמיאל. אלי הביא את ברכת התנועה. לשיאה הגיעה המסיבה כשהחל הטקס החגיגי: הונף דגל אדום ושבעת החברים השמיעו את הבטחתם... כבת־קול מעולם אחר הדהדו המלים: "להיות בן נאמן לעמי, לשפתי ולמולדתי, וללחום לחיי חופש, אחווה וצדק בחברה האנושית". בשירה ובריקודים נסתיים הערב גדוש החוויות... את פרטי יציאתה של קבוצה זו מתאר יוצא אחר⁶¹:

60. "בין המצרים", ספר ה"ש"ה" צ. כרך א, עמ' 744—746.

61. עדות ח' גלעין (גכטל), עמ' 23 ואילך (תקליט 9).

חלק שלישי: תנופה

... קיבלנו 7 מקומות ונקבע שייצאו גיטה פוגר, יוסף רוזין, גרישא [שפר], [יענקל] קאוזה, אני, ברוך [גרודניק] ויענקל ססניצקי... זה היה בזמן שכבר היינו בקולקטיב, במילדוס 7. שם התאמנו גם בנשק... אני זוכר את הרובה הרוסי, שלמדנו להכניס בו כדור, לטעון ולפרוק. באיזה אופן קבעו מי ומה — זאת איני זוכר. על כסף לא דיברו אתי... ציוד קיבלנו מן הארגון הכללי. אני זוכר שקיבלנו מגפיים ומכנסיים ועוד... כל מה שצריך... היציאה נקבעה כמה פעמים ולא יצאה לפועל. כמעט כבר עמדנו להתיימש. פעמיים הלכנו לשער ולא עלה בידינו מאומה. בפעם השלישית יצאנו מן הגיטו, מקצתנו מצוידים בנשק ובמעט חומרי רפואה. הנשק כלל 2 מקלעים, כמה אקדחים ובעיקר תחמושת, כדורים. כל אחד קיבל כמה כדורים. מלבד זה היו גם חבילות כדורים. זה היה מיועד לבסיס. הנשק היה עטוף בשמיכות, מכיוון שיצאנו כאילו היינו בריגאדה היוצאת לעבוד מחוץ לגיטו, והיה מקובל שאנשים לוקחים אתם מצעים למכירה או לשימוש, כך שלא בדקו את זה... הלבוש והציוד היו בדרך-כלל במצב טוב. כולם קיבלו מגפיים ובגדים שהותקנו בבתי המלאכה של הגיטו ממדים גרמניים. עלינו על האוטו שחיכה לנו ליד שער הגיטו, ואחרי נסיעה קצרה עמדנו ברחוב יונאבוס ושם העלו לנו עוד שתי חבילות. את זה העלה חיים ילין עם הנהג. חיים ילין נסע אתנו בתוך תא הנהג. היה אתנו גם אחד מפעילי המפלגה הקומוניסטית הליטאית, ליטאי. אנחנו קיבלנו רובה לאיש. קיבלנו פקודה להטעינו מיד, וכן הוראות אחרונות, איך להתנהג, שאם נותקף — מייד נענה באש... אנשים אחדים מן הקבוצה לבשו בגדי גרמנים ממש. אחד היה גרישקא, ואפשר גם יוסף. הם כביכול שימשו כזקיפים גרמנים המובילים יהודים או שבויים. בדרך הם עמדו ואנחנו ישבנו. הם עמדו בפינות המכוננית. לעתים היו מגדפים בגרמנית. הם התאמנו לגדף יפה בגרמנית. נסענו באוטו זה בלי שום תקלות מרחק של כ־80 ק"מ. האוטו נעצר. נאמר לנו שעלינו לרדת. משם עשינו דרכנו ברגל... כשירדנו מהאוטו היינו כולנו חמושים. נראינו כפארטיזאנים ממש. אני זוכר שהליטאי הזה, שהזכרתי אותו קודם כאחד מפעילי המפלגה הקומוניסטית, ממש פקח עיניים לרווחה. גם בשבילו היתה זו הפתעה, והוא אמר: "העליתי אתכם כשאתם מכורבלים, ועכשיו לפניי לוחמים"... אחרי שירדנו מן האוטו הלכנו כברת דרך, שהיתה כנראה מוכרת למדריכים שלנו. עד לפנות בוקר. הגענו לבית שעמד בודד, והחלטנו להישאר שם במשך היום, עד שנוכל להמשיך בדרך. זאת היתה התוכנית וזה היה השיעור הראשון, שאנו הולכים בלילה וישנים ביום... לפנות ערב יצאנו לדרכנו. למחרת לפנות בוקר הגענו לפאתי יערות רודניקי. היינו כולנו בלבוש עשוי ממדים גרמניים,

פרק ז: היער נפתח

ועוררנו חשד בשומרי הפלוגות הפארטיזאניות, שהיו עומדים בפאתי היער. הם נתנו לנו להתקרב מרחק מסוים והתכוונו להתקיפנו. חשבו שפה הולכים גרמנים. בכל זאת נמלכו בדעתם ונתנו לראשונים להתקרב, ודרשו מהם סיסמה. כמובן לא ידענו את הסיסמה. הם עיכבונו, ורק אחרי משא ומתן והסברים רבים נתנו לנו להמשיך.

אלה היו פארטיזאנים מן הבריגאדה של גניס. הם אף לקחו אותנו לבסיסים, כיבדונו בארוחה ונתנו לנו ללכת הלאה. משהתקרבו לפסי הרכבת נתקלנו בקבוצה מן האוטריאד הווילנאי, ובה דיאליס [קומיי סאר באחד הגדודים הווילנאיים]. יחד עברנו את פסי הרכבת, אני זוכר שנתקלנו ביריות...

אחרי שעברנו את פסי הרכבת, נאם לפנינו דיאליס נאום, ופנה אלינו שנבוא לעזרת הווילנאים בתחמושת... מדריכינו וגם חלק מן הקומוניסטים אנשי הקבוצה השיבו, כי אסור להם... כך המשכנו עד שהגענו לבסיסנו.

הקבוצה השביעית הגדולה ביותר

עם הוצאתה של הקבוצה השישית מן הגיטו גבר המתח בתאי הארגונים. מקץ ימים אחדים אחרי עזיבתה את קובנא נודע שהפעולה הצליחה במלואה. הלוחמים עברו את הדרך הרחוקה ללא תקלות והגיעו לבסיסי הבריגאדה עם כל מטענם. גם לא היו שום סימנים, שהגרמנים גילו משהו על הפעולה. ההנהגה החליטה להגביר את קצב הוצאת האנשים, להגדיל את הקבוצות ולהרבות את זיוגן וחימושן. הוחל ללא שהיות בהרכבתה של הקבוצה השביעית, שהיתה הגדולה והחזקה בין כל קבוצות הלוחמים, שעזבו את גיטו קובנא בדרכן אל הפארטיזאנים.

הרכבת הקבוצה נמשכה כל חודש פברואר 1944. במצב הגיטו לא חלו שינויים יסודיים, אף שאמצעיו של גקה, שבאו "להרגיע את הרוחות" אחרי גירושי אסטוניה וראשית ה"קסירקוט", נשאו פרי⁶². המצב הכלכלי של תושבי הגיטו הוטב, הן בעקבות שיפור מנות המזון שנתקבלו מן השלטונות הגרמניים "החדשים" בפיקוחו של גקה, הן מפני שגקה רופף במידת־מה את הביקורת ליד שער הגיטו, וסחר־החליפין בתוך הגיטו ובין הגיטו לבין הליטאים בעיר עלה כפורחת, אולי יותר מבכל ימי גיטו קובנא. גקה, שזה עתה חזר מ"חופשת מולדת" ממושכת (היעדרו מקובנא יכול היה רק להוסיף להרגעת הרוחות), הצליח גם לשכנע את אנשי ה־אלטסטרואט, ובאמצעותם את תושבי הגיטו, כי על־כל־פנים בעתיד הקרוב אין הגיטו צפוי לזעזועים כלשהם. השיפור במצב הגיטו בלט כל־כך לעין, עד שבמחנות העבודה בפרוורי קובנא התחוללה

62. גאר, עמ' 186—187.

חלק שלישי: תנועה

מעין תנועה של "חזרה לגיטו", ואנשים בעלי קשרים בחוגי ה־אלטסטנראט התחילו להפעיל לחץ, שיחזירו אותם לגיטו ויחליפום ביהודים אחרים, שלא טעמו עדיין טעם מחנה־הסגר של ממש. בתנאים אלה קשה היה עוד לצפות שיימצאו מתנדבים למחנות העבודה. הגיטו הצטייר עתה בעיני רוב היהודים כרע במיעוטו, ואולי אפילו כ"פתרון הטוב ביותר בין הפתרונות האפשריים"... הגיעו הדברים לידי־כך, שחלק מן היהודים, שמסרו בשעתם את ילדיהם ללי־טאים, החזירו אותם עתה לגיטו. מקור אחר למצב הרוח האופטימי היו הידיעות מן החזיתות. אופנסיבת החורף של הצבא הסובייטי אילצה את הגרמנים לסגת ברוב חלקי החזית ולפנות — זו הפעם הראשונה — שטחי כיבוש גרמניים. אף באיטליה הלכו חילות בעלות־הברית מניצחון אל ניצחון. מלבד זה הוגברו במידה ניכרת ההפצצות של מרכזי־תעשייה, נמלים וערים גדולות בגרמניה. יהודי הגיטו האמינו בכל לבם, כי שעת השחרור קרובה מאוד.

גורמים אלה השפיעו, כמובן, על תגובתם של הנוגעים בדבר להחלטת הנהגת הארגון הלוחם להרחיב את תנועת היציאה. התגובות היו שונות בתוך הארצות גוונים ומחוצה להם. בתוך הארגונים הורגשה דווקא עתה התרופפות מסוימת, אמנם קלה מאוד, של הלחץ ליציאה. נתמעט במקצת מספרם של אלה, שהיו מוכנים להחליף את התנאים ה"משופרים" של הגיטו ביער הפארטיזאני, על תלאותיו, גילויי האנטישמיות שבו, תנאי החורף הקשים וכיו"ב. אין להבין זאת כווייתור על המלחמה בנאצים, אך היתה נטייה — ברוב המקרים לא לגמרי מודעת — לדחות את הרגע המכריע, ולא לימים או לשבועות אחדים בלבד. בנוגע לפעילים, היתה כאן אולי מדיניות מכוונת מצד הצמרת לדחות את יציאתם. קודם־כל דרושים היו הללו לארגון הפעולה בגיטו ובעיר. ושנית, אף אם תקופת ה"רווחה" בגיטו תגיע לקצה יצליחו הם לעזוב את הגיטו ביתר קלות מאשר שאר חברי הארגונים.

לעומת זה, בקרב ה"בלתי־מאורגנים", או ה"מאורגנים־למחצה" שהיו קשורים בצורה כלשהי עם אנשי המחתרת, גבר דווקא עתה הרצון להצטרף ליוצאים. רבו ביניהם אלה שהחליטו, שאם יש אפשרות של ממש לברוח אל הפארטיזאנים, יש לעשות זאת ללא דחיות, ולא להתפתות על ידי השיפורים הרגועים במצב הגיטו. כך קרה, שחלק מסוים של חברי הקבוצה השביעית היו "בלתי־מאורגנים", שזה מקרוב הצטרפו אל המחתרת, או חידשו את קשריהם עמה. להלן עדותו של אחד היוצאים בקבוצה זו, שבה משתקף דבר הרכבת הקבוצה, הוצאתה מן הגיטו (ב־3.3.44) והבאתה ליער. העד היה קשור עם מחתרת השוה"צ בגיטו מאז 1942, אך במשך 1943 היה הקשר רופף, מפני שהוא עבד רוב רובה של שנה זו מחוץ לגיטו, בפלוגות־עבודה קטנות, שהועסקו על ידי הגרמנים בחטיבת עצים ביערות שבסביבות קובנא⁶³:

63. עדות צבי בראון; השווה ספר הפרטיזנים היהודים, כרך א', עמ' 230—231.

פרק ז: היער נפתח

בסתיו 1943 חזרתי לגיטו מפאת צמצום הבריגאדה הזו, שהועסקה ביערות יונאווא, או חיסולה. אך לא נשארתי זמן רב בגיטו. משנודע לי כי ליד העיירה באבטאי יש בריגאדה, שהוגדרה בפי יודעי-דבר כ"טובה", פניתי לרבינוביץ' ⁶⁴ בבקשה שיסדר לי מקום בבריגאדה זו... לעומת בריגאדת יונאווא היה כאן המשטר חמור והעבודה קשה...

בדצמבר 1943, או בינואר 1944, קיבלתי מן הגיטו פתק כתוב בידי אחד החברים, שהכרתי אותו מן הפגישות בהשוה"צ בגיטו. הוא כתב לי שעליי לעשות מאמץ ולבוא לגיטו בהקדם, בקשר לעניין שנודעת לו חשיבות גם לי באופן אישי... בגיטו פניתי לאותו חבר שכתב לי את הפתק, והוא הביאני מייד לדירת הקולקטיב במילדוס 7. קיבלו אותי בשמחה רבה... מייד סידרו לי מקום לינה והודיעוני בלי הכנות רבות, כי אני מתקבל לקולקטיב "כבעל זכויות וחובות שוות". עשו לי הכרה עם מנהל המשק ירחמיאל ועם אלי נציג השוה"צ בהנהגת המחתרת. אמרתי להם שבעצם באתי רק ליום אחד, ורבינוביץ' ערב בעדי שאח"כ זור. התשובה היתה: "לזה אל תדאג. מעתה אתה "משוריין", ואיש לא ייקח אותך לעבודה"...

וכאילו נפתח לפניי עולם חדש. פשוט לא האמנתי למראה עיניי. כל האווירה במילדוס 7, היחסים, הדיבורים, הכול היה בעיניי חדש לחלוטין. קשה היה לקשור בתודעתי את הפגישות הראשונות במחתרת, שזכרתי מלפני שנה או שנה-וחצי, עם מה שראיתי כאן: מהפכה ממש... ארגון המחתרת נהפך לכוח שליט בגיטו... רושם עצום עשו עליי הסיפורים על תנועת הפארטיזאנים, שהמחתרת בגיטו עומדת אתה בקשר הדוק... לפניי היתה דוגמא חיה: שמואליק מורדקובסקי. ראיתי אצלו, בפעם הראשונה בגיטו, אקדה, ונדהמתי בראותי שהוא חוגר אותו כל בוקר תחת בית שחיו כדבר מובן מאליו, וכאילו הסכין לכך מזה שנים...

עם אלי מצאתי מהר מאוד לשון משותפת ודיברתי עמו ארוכות על המחתרת בגיטו, על המצב הכללי בחזיתות ובזירה הבינלאומית, ובייחוד על הפארטיזאנקה ביערות רודניקי, שעמה היינו קשורים. הוא הביא לפניי את השמועות על גילויי אנטישמיות ביער (קיבלתי אחר-כך אישור על זה מפי שמואליק, אף כי הלה לא רצה להרחיב את הדיבור על נושא זה).

הגענו בשיחותינו לידי מסקנה, שדבר זה לא צריך להניאנו מלשלוח אנשים ליער... אך נעשה כל מאמץ אפשרי לעקור את גילויי האפ-

64. עמד בראש לשכת-העבודה הגרמנית בגיטו.

חלק שלישי: תנופה

לייה... יש לדרוש מן הקומוניסטים, שיביאו את מחאותינו לפני המפקדה הפארטיזאנית ביער... אך בכלל יש לראות את הבריחה לפארטיזאנים, כפי שהיא מבוצעת, כדרך הנכונה ביותר בתנאים הנוכחיים...

בין השאר סיפר לי אלי, שמתנהל מאבק מסביב להרכב הקבוצות היוצאות מן הגיטו, ושהקומוניסטים רוצים תמיד שדעתם תהיה המכריעה בעניין זה. "בינינו לבין עצמנו — אמר אלי — אנו לוחמים על מקומות, אך המצב לאמיתו הוא, שבחורים יש לנו לעתים פחות מן המכסה, ואילו בנות יותר"...

יום אחד בא אלי והודיעני שאושרתי על ידי המפקדה... מארגונו [ארץ־ישראל העובדת] אושרו לקבוצה זו, מלבדי, דב לוין (מחברי הקולקטיב), יוסף מלמד וראובן גליקמאן (מבאי הבית). בשלושה שבועות לפני היציאה התחלנו להתאמן בנשק וללמוד את הטאקטיקה הפארטיזאנית. היינו הולכים לאימונים שלושתנו יחד מדירת הקולקטיב, בדרך כלל בשעות לפני הצהריים. באימונים השתתף יחד עמנו רק חלק מן הקבוצה היוצאת, כ־6—7 אנשים, אם זכרוני אינו מטעני. עם כל אנשי הקבוצה נפגשנו רק יום, או יומיים, לפני מועד היציאה. האימונים התקיימו יום־יום או כל יומיים בדירתם של הקומוניסטים במילדוס 23. זה היה בית של עץ, דומה לביתנו במילדוס 7... הבית עמד סמוך לגדר התיל, ואפשר היה לתמוה, שבחרו דווקא במקום זה לאימונים... קרוב לוודאי שגם מתחת לבית זה היה בונקר תת־קרקעי, ואת הנשק שהתאמנו בו היו מסתירים בבונקר. אך האימונים עצמם התקיימו באחד מחדרי הבית. החלון היה מכוסה בוילון כך, שמבחוץ אי אפשר היה לראות מה מתרחש בפנים, אך מבפנים יכולנו לראות את גדר־התיל ואף את הזקיף, כשהוא מתהלך אנה ואנה. התאמנו בעיקר ברובה. תחילה למדנו את חלקי הבריח בלי הרובה, אחר כך למדנו להחזיק את הרובה ולכוונו למטרה, כשהוא בלי בריח. בסוף היו לנו כמה שיעורים ברובה שלם. לכמה פגישות הובא רימון יד, והוסבר לנו כיצד מחזיקים את הנשק במצב תקין... את השיעורים על הטאקטיקה הפארטיזאנית, שהתקיימו סמוך ליום היציאה, ניהל מורה־הדרך של הקבוצה, נחמיה אנדלין. בעיקר ייחד את הדיבור על כללי התנועה בשטח האויב. הוא שינן לנו היטב, כיצד יהיה עלינו להתנהג באוטו שיוציאנו מן הגיטו, ואחר־כך בדרך שנעברנה ברגל, וכן בזמן החניות בבתי האיכרים. על כללי הלחימה הפארטיזאנית ביער עצמו דיבר מעט מאוד. "זאת כבר תלמדו שם" — השיב פעם על שאלתי בעניין זה...

התקרב יום היציאה. לאט־לאט גברה ההתרגשות בינינו...

פרק ז: היער נפתח

ימים אחדים לפני היציאה נצטווייתי לגשת לאחת הדירות הקונספיי-
ראטיביות של הארגון, ששם היה מחסן מוסתר של בגדים. חלצתי את
נעליי הבלות ונעלתי זוג מגפיים, שהיו אמנם חדשים, אך לא קשה היה
להבחין, כי העור העליון לקוח ממהו משומש, אוכף-סוס או דבר-מה
דומה לזה... למחרת נשלחתי למחסן חשאי אחר, ושם התאימו לי
מדים גרמניים, שצובעו לשחור (כפי שהבנתי אחר-כך — כדי שלא
לבלבל את משמרות הפארטיזאנים ביער), וכן 2—3 זוגות לבנים חמים.
את המעיל הקצר קיבלתי ישר מן החייט של הארגון — מעיל חורף
כחול-כהה, שתוקן וקוצר לפי המידה הנכונה.

יום או יומיים לפני היציאה כונסה באותה דירה עצמה ברח' מילדוס
23 הקבוצה כולה. לא הכרתי איש מלבד חבריי לארגון, וכן אלה שנפ-
גשתי אתם בזמן האימונים... האווירה היתה דרוכה וחגיגית. נדמה
שאף שתינו "לחיים" וטעמנו משהו. חיים-דוד ראטנר, מפעילי "הארגון
האנטי-פאשיסטי", הציג את עצמו (או שהוצג על ידי מישהו אחר מן
הצמרת) כראש הקבוצה. הוא נטל מייד את רשות הדיבור ונשא נאום
נמלץ, מעשה "פוליטרוק", על התפקידים המוטלים עלינו כפארטיזא-
נים, והוא הדגיש — כ"פארטיזאנים סובייטיים". "אין אנו בורחים מן
הגיטו ליער כדי להציל את עורנו; אנו מצטרפים למחנה הגדול של
הלוחמים הסובייטיים בעורף האויב, כדי לתרום את תרומת-דמנו
למלחמה הקדושה בפאשיזם הגרמני והבינלאומי. נילחם עד נשימתנו
האחרונה בחיה הנאצית, נקיים בנאמנות את פקודות מפקדינו, שהם
נציגיו של השלטון הסובייטי בשטח-הכיבוש, ונוכיח שראויים אנו לשם
פארטיזאן".

היה ברור לי שהדברים הם ברוח הקומוניסטים, ואינם מבטאים בדיוק
את רגשותיהם של הלא-קומוניסטים בקבוצת היוצאים. נטלתי את רשות
הדיבור והשיבותי לנואם, שאמנם מצטרפים אנו לפארטיזאנקה הסוב-
ייטית ונמלא בנאמנות ובכנות מה שיוטל עלינו כפארטיזאנים. אך
לא נשכח אפילו רגע אחד, כי אנו עושים זאת כיהודים, כיוצאי
גיטו קובנא היהודית, כדי לנקום את דם אחינו ואחיותינו, אמהור-
תינו ואבותינו, שנטבחו על היותם יהודים, וכדי לטהר את כבוד עמנו
שהובל לטבח...

איני בטוח אם דבריי נעמו להיים-דוד ראטנר ולנחמיה אנדלין, אך
הרגשתי שרוב הנאספים, ובתוכם כמה מאלה שבאו מן "הארגון האנטי-
פאשיסטי", מזדהים אתי. בקולקטיב קיבלו את דבריי בסיפוק רב.
סוף סוף הגיע היום הנכסף. ב-4 אחר הצהריים נפרדנו שלושתנו
מן החברה בדירת הקולקטיב. ההתרגשות היתה רבה. "להתראות בארץ"
— אלה היו הדברים האחרונים, והלב פעם בחוזה... שמנו פעמינו

חלק שלישי: תנועה

למקום המפגש של הקבוצה. אחד-אחד הוכנסנו לתוך חורבה במרכז הגיטו... שם קיבל כל אחד חגור צבאי — חגורה גרמנית רחבה וכת-פיות-עור שהצטלבו על החזה והגב — וארבע אשפות, ובכל אחת מהן המישה כדורי-רובה. רוב אנשי הקבוצה קיבלו גם רימוני-יד, שני רימונים לאיש... עם חשכה... התכנסנו שוב ליד אחד הבתים, לא הרחק מן השער האחורי של הגיטו ברחוב וארניו. המכונית שתסיע אותנו היתה צריכה להגיע לשער הגיטו ב־7.00... הנה היא מתקרבת לשער. יצאנו ממחבואנו והסתדרנו ברחבת השער... ברגע האחרון הוגש לקבוצה מטען חשוב: כמה חבילות גדולות. מבחוח — כלי מיטה שאודמם מנקר את העיניים. מבפנים — שתי מכונות ירייה ורובים אחדים.

הגרמנים היו עסוקים בביקורת בריגאדות-העבודה החוזרות מן העיר. מתוך קבוצת שומרי השער היהודים נשמעה קריאה "באבטאי!" ; פירוש הדבר כי באו כביכול לקחת את הבריגאדה היוצאת לעבודה בבאבטאי. אחד הגרמנים... סקר אותנו במבט חטוף... הוא נתן אות והשוטרים היהודים התחילו להאיץ בנו בצעקות מחרישות אוזניים, שנצא מהר את השער. תוך שנייה היינו ליד המכונית. ראיתי ליד דופנה האחורי עומדים בפינות שני חיילים גרמנים. בכהרף עין התחלחלתי, אך מייד הבנתי כי אלה שניים מאנשי הקבוצה שהתחפשו לגרמנים...⁶⁵

זונו... ראש הקבוצה נתן פקודה להוריד את הטלאים הצהובים ולהחביאם היטב... המכונית עברה את הגשר על הניימן וירדה שמאלה לרח' יונאבוס. ליד אחת הסימטאות נעצרה. אנדלין ושניים מאתנו⁶⁶ ירדו, וכעבור דקות מספר חזרו ושקים מלאים על שכמם. זה היה שאר הנשק שבא להשלים את זיון הקבוצה...

סוף סוף עזבנו את קובנא... דהרנו במהירות גוברת והולכת דרומה-מזרחה... כל אחד קיבל את נשקו... "לטעון את הנשק!" — נפלה פקודה מפיו של ראש הקבוצה. אני שולף מאחת האשפות 5 כדורים. זאת למדתי היטב... הרובה טעון, ואני פארטיזאן ממש...

לוחם אחר מקבוצה זו מתאר בעדותו את המשך דרכה⁶⁷:

לאחר נסיעה של כשעתיים ולאחר שעברנו על פני כמה כפרים ועיי-רות, נעצרנו. המכונית חזרה לקובנא. נכנסנו לכפר קרוב, גייסנו שם עגלות ושמנו עליהן את החבילות... נתמנתי להיות בין סיירי הקבר-צה. לחוליית הסיור השתייך עוד ישראל גולדבלאט. כן גייסנו מורי-דרך מקומיים בכפרים שעברנו אותם.

65. אחד מהם היה כתריאל קובלנץ והשני, כנראה, יוסף מלמד.

66. אחד מהם היה מיכאל פאסטארנאק, ראה עדותו, עמ' 1.

67. עדות י' ליפשיץ, עמ' 6.

פרק ז: היער נפתח

בדרך כלל לא הטלנו על מורה־דרך כזה, אלא שיראה לנו את הדרך לכפר הסמוך. שם היינו משחררים אותו, תוך התראה, שאם יגלה למישהו שראה פארטיזאנים — דמו בראשו... בכפר אחד עשינו את חניית־היום היחידה בדרך לבסיסים הפארטיזאניים. הטלנו עוצר על בית אחד. אסרנו על בני־הבית לעזוב את המקום, ומי שנכנס מבחוץ אולץ להישאר בבית עד לאחר שעזבנו. השמירה נעשתה מבפנים. כל אחד מאתנו ישב שעה ליד החלון שבצד הדלת ועקב אחרי התנועה...⁶⁸

בתום שלוש יממות של הליכת לילה וחניית יום לסירוגין הגיעה הקבוצה על כל נשקה וציודה בשלום לבסיסי הגדודים הקובנאיים. קבוצה זו היתה כאמור הגדולה שבקבוצות שיצאו. היו בה — כך מסתבר מרוב עדויותיהם של משתתפיה — 28 איש, מלבד שני מורי־הדרך (נחמיה אנדלין וישראל גולדבלאט), ובתוכם 8 בנות. ידועים לנו שמותיהם של 21 מהם: פייגה אבר־מזביץ, יהושע אנצל, שלמה בארון, צבי בראון, מרדכי בריק, קלמן גולדשטיין, ראובן גליקמאן, חיים וולבה, פייגה וינר, שיינה לוי, דב לוויין, יהודה ליפשיץ, יוסף מלמד, חיים נאדל, דוד סנדלר, מיכאל פאסטרנאק, מלכה פוגאצקי, טוביה פרידמאן, כתריאל קובלנץ, ברל קוט ואיטה שולמאן. זיונה היה, קרוב לוודאי, שלושה מקלעים (שניים רוסיים ואחד צ'כי מטיפוס "ברנו"), שניים או שלושה רובים רוסיים אוטומאטיים, תשעה־עשר רובים רגילים, מקצתם רוסיים ומקצתם גרמניים, תחמושת רבה (לפי מקור אחד — 4500 כדורים)⁶⁹, כמה עשרות רימוני־יד וכמה אקדחים⁷⁰. הקבוצה הוציאה עמה מן הגיטו כמות ניכרת של תרופות וציוד רפואי כשביל מרפאת הבסיס, ומצרכי מזון חיוניים, כגון סוכר, שומן וכיו"ב. מבחינת זיונה וציודה של הקבוצה, וכן מבחינת ההכשרה והמשמעת של הלוחמים, ארגון המופת בכל שלבי המסע ומורי הדרך הטובים, יש לראות קבוצה זו כשיא מפעלו המפואר של "הארגון היהודי הכללי הלוחם" בהוצאת אנשים מן הגיטו ליער. היא עלתה על כל הקבוצות שקדמו, ולמרבה הצער — גם על אלה שבאו אחריה.

68. על פרשת יציאתה של קבוצה זו ראה גם עדות מ' פוגאצקי־שמאלי, עמ' 17 (תקליט 5); עדות ח' נאדל, עמ' 2.

69. פ' ק"ג, עמ' 108—109.

70. מוטל בריק מביא במאמרו (פל"ח, מס' 10, עמ' 17) מספרים אחרים על נשקה של הקבוצה, שמנתה לדעתו 32 איש: 10 קיבלו איש־איש תת־מקלע, 15 — רובים ו־7 — מקלעים. בשום עדות אחרת לא נזכרו תת־מקלעים. ייתכן שגם מ' בריק מתכוון לרובים אוטומאטיים, אך כאלה היו בקבוצה זו לא יותר מ־3, אשר למקלעים, ברור כמעט לחלוטין שמספרם לא עלה על 3, אלא שכל מקלע נמסר ל־2 לוחמים, כלומר בקבוצה זו היו שישה מקלענים, וזה כנראה מקור טעותו של מ' בריק.